

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

*J. Th. Arnfred
fortæller*

J. Th. Arnfred
fortæller

*J. Th. Arnfred
fortæller*

I KOMMISSION HOS
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S . KOLDING
1977

INDHOLD

	Side
Forord	7
Min vestjyske barndom	9
Vor præst	16
På vej mod Askov	27
Forstander på Askov Højskole	35
I andelsbevægelsens tjeneste	42
Andre gøremål	50
Ved dagens begyndelse, 5 andagter . . .	59

FORORD

Det var ikke få opfordringer, J. Th. Arnfred gennem årene fik til at skrive sine erindringer. Men det havde han ikke lyst til. Nutiden og fremtiden interesserede ham mere end de gamle dage. Eleverne på højskolen opfordrede ham på hvert kursus til en aften at fortælle om det gamle Askov. Arnfred sagde altid straks og med glæde ja. Han befandt sig så vel i foredragssalen med en lyttende forsamling for sig. Han betingede sig imidlertid, at han måtte få lov at holde foredraget på sin egen måde. Og så begyndte han med at fortælle om det gamle Askov. Snart blev det til et foredrag om Poul la Cour – manden som kom til at betyde så meget for Arnfred. Det blev en spændende beretning om manden, der spaltede vand og brugte blæsten til at lave elektricitet af. Så pludselig gjorde Arnfred et elegant spring og gik over til at tale om nutidens energiproblemer og om den udfordring, som lå heri.

For nogle år siden fik jeg med en del besvær overtalt Arnfred til i fem radiosamtaler at fortælle erindringer. Siden spurgte mange, om de udsendelser ikke kom på tryk. Jeg drøftede sagen med Arnfred, men han stod fast på: De skal ikke trykkes, mens jeg lever. Jeg vil ikke udsende nogen erindringsbog. I kan trykke dem, når jeg er død.

En del af denne bogs indhold er de radiosamtaler. Jeg har strøget mine indledninger og mine spørgsmål, så Arnfred alene kommer til at stå som fortælleren. Erindringsstoffet er udvidet med en artikel, Arnfred skrev om den særprægede præst, som han gik til kirke hos og som konfirmerede ham. Den har tidligere været trykt i RIBE STIFTS ÅRBOG, som venligt har givet os lov at optrykke den. Vi har også af redaktionen for FRA RIBE AMT fået lov at bruge lidt stof fra en artikel i 1973 om elektronikkens komme til Vestjylland.

Sidst i bogen bringes teksterne til de fem radioudsendelser, som Arnfred holdt i serien VED DAGENS BEGYNDELSE i september 1975.

Richard Andersen.

Min vestjyske barndom

Mon der i verdenshistorien er en slægt, der har oplevet større omvæltninger end vor, når man som barn har levet i tiden før maskinalderen på en lille vestjysk bondegård og så oplever, hvad der er sket senere, elektriciteten, radio, TV, flyet, datamaskinen, og har gjort turen med som ingeniør, omend ikke i forreste linie, så dog nær nok til at kunne følge og forstå det væsentlige. Så fyldes man af en betagelse og en bestandig undren, som den unge slægt, for hvem det meste vel blot fornemmes som selvfølgeligt, næppe kender.

Den nye tid var ved at banke på døren i min første barndom. Den første petroleumslampe blev foræret mine forældre til deres bryllup for 102 år siden. Men denne fine lampe måtte vi ikke tænde, når vi børn var alene hjemme; vi måtte nøjes med et tællelys, men ellers levede vi som folk flest – fik sukker i kaffen om søndagen, chokolade til fødselsdage. Føde, klæder og husgeråd var alt af hjemlig tilvirkning. Redskaberne på de lokale museer kender jeg ikke blot, så jeg ved, hvad de skal bruges til; jeg har også selv brugt dem.

Andelsmejeriet kom til verden samme år som jeg selv, så vi kernede kun sjældent smør; men vi bagte og slagtede, støbte lys, lavede kartoffelmel, kartede, spandt, vævede, farvede tøj, syede det daglige tøj. Vi havde to maskiner, hakkelsesmaskinen og rensemaskinen; hakkelsesmaskinen trak vi – far og jeg – medens hestene så til, og min eneste reform til landbruget var, at jeg fik min far overbevist om, at hestene, der stod hele vinteren uden at bestille noget, dog selv kunne tygge deres foder. Rensemaskinen var jo til kornet, men far mente nu, når der var tale om rugen til

det daglige brød, skulle man bruge kasteskovlen på den gamle måde.

Arbejdet med plejlen om vinteren og leen om sommeren er skildret så ofte; jeg holdt af at tærskes; man havde så god tid til at tænke på under arbejdet, hvad man havde læst om aftenen. At bruge leen i engen var strengt, men festligt. Vi startede tidligt om morgenen, ved 3—4-tiden, og når man kom ud i engene, lå tågen ofte og skjulte alt, men man hørte den klingende lyd af leerne, der blev skærpede, de muntre stemmer af folkene, som var igang. Så lettede tågen, man så ud over engene og de mange travle mennesker, det var strengt, og det var festligt. Herregården Hessel næs slog engene med en slåmaskine trukket af heste; vor nabo, husmanden, som gennem mange år, og hans far før ham, havde været med, når engene skulle slås på herregården, syntes, at det var upassende, og han spurgte, om ikke jeg troede, at Vorherre også misbilligede en sådan fremfærd; det var nær ved, at vi var enige.

Far var ikke foregangsmand som landmand, men han krævede, at arbejdet blev gjort med ubetinget akkuratesse. Når vi stakkede hø ude på engene, skulle stakkene rejses sådan, at de kunne tåle ugelange regn, uden at høet blev gennemblødt; og når vi kørte høet hjem, skulle vognene læsses sådan, at der ikke var fare for at tabe en eneste tot, selv langs de hullede og dårlige veje, og det gjaldt da ikke mindre, når man skulle køre møddingen ud; ikke en eneste klat måtte tabes.

Når vi gravede tørv i mosen, skulle tørvene omend ikke være så præcise som mursten, så dog af samme størrelse, for at man kunne stable dem rigtigt både ude i mosen og hjemme i tørveladen; det var jo ikke videre rationelt, men det var nu et af hjemmets valgspog: »En ka' sier, hvoen det er gjor' — men it hvor lang tid det har tavn« — og det var jo også sådan, at det veludførte nøjagtige arbejde gav en dybere tilfredsstillelse end sjuskeriets.

Vort lille samfund i Sønderbøl bestod af 2 gårde og et husmandssted, beliggende mellem Oksbøl og Hjerting fjord. 3 familier boede her sammen, næsten 50 år. Biblioteks-

konsulent Jørgen Banke siger, »at der blev ikke vekslet et uvenligt ord imellem disse familier i disse mange år«. Og det er i alt fald rigtigt, at de stridigheder, som så ofte opstår mellem naboer, fordi vildfarende høns og løsgående kreaturer ikke respekterede markskellene, kendte vi ikke noget til.

Nytårsaften, når andagten var til ende, og vi havde sunget »Guds godhed vil vi prise«, kom de 2 naboer i vort hjem, og så gik de derfra ud til den ene og så til den anden for atter at vende tilbage til vort hjem ved midnatstid. I hvert hjem drak man ny-årets skål i en kaffepunch; man talte om det forgangne år og oplevede uden mange ord den tryghed, som prøvet trofast sammenhold giver. Sociale skel kendtes ikke eller anerkendtes ikke; det »klasseløse samfund« er ikke nogen helt ny opfindelse. Naturligvis hed præstens kone »frue« og degnens »madam«, men ellers var der ingen titelforskelle. Det kunne også give sig udtryk i dette, at ved husmandens plovgilde — dvs. den dag i foråret, da alle gårdmændene kom med heste og redskaber og pløjede, harvede og tilsåede husmandens mark, da kom herremanden fra Hesselnæs med også, og den dag gik han selv bag ploven, hvad han jo ellers ikke brugte tiden til på sin egen gård; men fællesskabet skulle bekræftes. Når arbejdet var endt i løbet af formiddagen — man var mange om det — kom karlene fra gårdene og hentede redskaber og heste, og så satte gårdmændene sig til gildesbordet, hvor snapseflasken jo ikke savnedes. Men da en flaske brændevin kostede 25 øre, var det jo ikke uoverkommeligt.

Når husmandens korn skulle køres hjem, var det vor opgave som de nærmeste naboer, og jeg husker en dag under vanskeligt høstvejr, at min far sagde: Nu kan du så gå hen og køre naboens korn ind, og jeg indvendte, om det ikke var rimeligt, at vi dog først bjærgede vort eget. Min far sagde nej; man skal altid først hjælpe dem, der ikke kan hjælpe sig selv.

Far var venstremand og tilhænger af Berg. Han var ikke riffelmand, men han forstod, at der var en sammenhæng imellem den politiske og den økonomiske frihed. Det er

vanskeligt at være en rank personlighed uden ikke at kunne klare enhver sit. Bortset fra markederne i Varde, var det de store købmandsgårde i Varde, der købte og solgte, hvad man havde brug for. Her blev i sin tid smørret, ulden, æggene solgt, og fornødne råstoffer købt, og det var jo købmanden, der bestemte prisen, både for hvad han købte, og hvad han solgte, og sommetider måtte man jo have forskud på leveringerne og havde svært ved at få regningen betalt, så købmanden også blev bankier, og det gav jo en ufrihed. Derfor var min far ivrig for at oprette brugsforeningen, så andelsmejeriet, forsamlingshuset, og hvad man dengang tumlede med. Jeg ser ham endnu tage forhandlingsprotokollen i et brunt tørklæde og vandre af sted for at ordne den sag, der nu stod på dagsordenen.

I min barndom var opdragelsen noget anderledes end nu. Det var især mor, der havde den opgave; hende kunne man heldigvis forhandle med, hvis man ikke var tilfreds med den besked, man fik. Fars ord var lov; han sagde sjældent nej, men skete det, så var man ulykkelig, ikke over afslaget, men over at man havde spurgt. Det var jo ikke rigtigt; han vidste jo, hvad der var godt for en. Lad mig fortælle et par træk. Der kom cirkus til Oksbøl, og det var vi i skolen meget optaget af. Det kostede 50 øre, og alle drengene skulle jo med, og jeg bad jo også om at komme med, men min far var tøvende, synes åbenbart ikke om det, og da jeg nærmere spurgte hvorfor, sagde han, jo — han havde mødt dette optog på landevejen, da cirkuset kom kørende, og de folk er ikke gode ved deres heste, og folk, der ikke var gode ved deres heste, havde min far ikke megen sympati for. Så begyndte jeg at græde; mine forældre troede, at det var over afslaget og sagde så: Ja, men vil du så gerne, så må du da såmænd også godt. Så gav drengen sig til at græde endnu stærkere, helt hysterisk, og hvad var der så i vejen. Jo, der var jo det i vejen, at jeg havde spurgt, jeg havde plaget for at få tilladelse, for det var jo både urigtigt og meningsløst.

En tid efter skulle jeg for første gang have skræddersyet tøj. Skrædderen boede i Billum på vej til Varde. Far skulle til Varde køre i det lille enspænder-køretøj, som han ved

en sådan lejlighed brugte, og jeg skulle med, blev sat af hos skrædderen, fik taget mål af tøjet og vandrede mismodig de fire kilometer tilbage til hjemmet; jeg ville jo så gerne have været med til Varde. Da mor nu opdagede, at jeg var i dårligt humør, spurgte hun om grunden. Åh, jeg ville så gerne have været med til Varde. Jamen, spurgte du så ikke, om du måtte, sagde mor. Kunne jeg det, sagde jeg, og mor sagde bare nå. Ikke lang tid efter kom far en morgen og vækkede mig og sagde: Jeg skal til Varde, vil du med. Om jeg ville — nu var min glæde fuldkommen; godt jeg ikke havde plaget eller spurgt.

Legemlig straf kendtes ikke. Det var mest mundheld, skriftsteder og ordsprog, som var vejledende. »Enten tærsk eller ud af loen«. »Du skal ikke være bange for det skidt, man kan vaske af«. Det var vejledninger, som mor bestandig var rede med. Man måtte ikke kritisere vejret, for vejret var jo noget, Vorherre ordnede — så der var kritik upassende. Kunne man alligevel ikke dy sig, men beklagede sig over det elendige vejr, man skulle ud i, så var mors replik: »Det kan vel altid være godt nok til dig«. Det var sådan, at det eneste egentlige løvbud, jeg husker, det var dette: »du må ikke lyve«. Mor mente, at bare man sagde sandheden, så kunne selv de vanskeligste ting klares. Min erfaring senere har bekræftet dette. Skulle man hjælpe unge, der var kommet i vanskeligheder, så måtte jeg sige det samme: I kan fortælle mig, hvad I vil, hvad I har rodet jer ind i, jeg besvimer ikke, ligegyldigt hvad det er; men jeg stiller kun een betingelse: det I siger, må være sandt; lyver I for mig, er jeg hjælpeløs. Til denne formaning om sandheden knytter sig en barndomsoplevelse. Det hændte jo ikke så sjældent, at der kom en difteritis-epidemi, så blev skolen lukket, og når vi mødtes igen, savnedes der altid en eller flere af kammeraterne. Sådan skete det også, at vor nabos min lille pige Ane, min legekammerat, blev syg. Nu havde jeg i forvejen fået at vide, at hvis man løj, blev man sort langt ned i halsen, og det kunne jeg så levende forestille mig, for vi havde sådan en gammeldags skorsten, hvor man kunne lukke en luge op og kigge op i den — dette mærke-

lige sorte, sodglinsende med en blå firkant oppe for oven, ængstende og spændende på samme tid, sådan noget lignende måtte det se ud i halsen, hvis man løj. Da jeg fik at vide, at min lille legekammerat havde pletter i halsen, spurgte jeg meget forsigtigt mor, hvad farve de pletter mon havde. Mor mente, de var sorte — ja, så vidste jeg jo besked. Ane havde altså løjet, og nu kom straffen; hun skulle måske dø. Det var jo forfærdeligt. Min sorg var så påfaldende, at min mor spurgte, hvad der var i vejen, og da fik jeg så at vide, at så bogstaveligt skulle det ikke tages. Det var på en gang en lettelse og alligevel ikke rart. De store var nu også mærkelige, for skulle de nu sige noget, der ikke passede til os, for at få os til at tale sandt.

Det var sådan, at andagter i hjemmet hørte kun højtiderne og de store familiefester til; til daglig talte man jo ikke så meget om disse ting, men at jorden var Herrens og dens fylde, det var der ingen tvivl om. Det kunne give sig udtryk f. eks. på den måde, at det var ikke rigtigt at arbejde på marken om søndagen. Jeg husker et år med meget vanskeligt høstvejr; det regnede, og kornet stod og spirede i hobene på marken. Så endelig en søndag formiddag klarede det op, og far kom ind og sagde: Ja, nu begynder de andre jo at køre ind. Nå, gør de det, sagde mor. Om mandagen øsregnede det igen, og det var mere trøsteløst end nogensinde. Der kan du se, sagde far. Hvad kan jeg se, sagde mor; jeg kan se, at det regner.

Om tirsdagen klarede det op, og det blev fint høstvejr i de følgende dage, og vi fik vort korn bedre bjerget end de, der havde arbejdet om søndagen. Men mor sagde ikke til gengæld: Der kan du se; for hende var det så selvfølgeligt og sikkert, at når man bar sig rigtigt ad, så måtte Vorherre ordne resten.

Kendskabet til folkehøjskolen var jo ikke stort dengang, vi vidste kun om én pige, der havde været på højskole, og den almene opfattelse var, at når en pige kom hjem fra højskolen, var hun for fin til at malke, og dermed var jo alt sagt. Alligevel ønskede min ældste søster, Maren, at komme på højskole, at komme på Askov Højskole på et

sommerkursus. Det var jo en alvorlig sag, thi det var jo dyrt; det kostede 30 kr. om måneden i tre måneder og så rejse, og der kunne altid løbe lidt mere på — det ville jo bliver over 100 kr. Ganske vist havde min søster pengene; dem havde hun jo fået i »far-gave« af herremanden Stokholm på Hesselnæs, som hun var opkaldt efter. Men far mente da, det ville være rigtigst at spørge ham, og han gav mærkeligt nok sin tilladelse til, at nogle af pengene blev brugt på denne måde. Så skulle min søster på højskole. Jeg var 6 år, men oplevede alligevel stundens alvor, fordi vor nabo, husmanden, græd, da hun sagde farvel. Nu ser en da vel aldrig mere Maren. Det gjorde man altså; hun kom igen efter 3 måneders forløb med kunstbroderier, der strålede, og med den lærdom, hun nu havde fået. Ja, Schrøders foredrag havde hun ikke forstået just så meget af; mere af Poul la Cour, men det allerbedste var dansktimerne hos Jakob Knudsen. Han læste for dem, han græd, og de græd, og det var så dejligt alt sammen. Men der var jo også andre ting, hun havde fået lært, Ingeborg Appel bekæmpede tidens moder. Man skulle hverken bruge korset eller tornyre, som jo dengang var sædvanligt for at fremhæve de kvindelige former; man skulle bruge reformkjoler. Min faster, sognefogedens kone, der sådan gav udtryk for den offentlige mening i disse ting, bemærkede spydigt: »Ja, nu skal piger være lige op og ned som en kerne«, hvad hun absolut ikke billigede.

Mit udbytte blev af en lidt anden art, for Ingeborg Appel havde også fortalt sommerpigerne, at medicin var af det onde, og det skulle man undgå. Jeg fik medicin. En ildsmagende mikstur på grund af mit dengang meget skrøbelige helbred, og straks jeg hørte den nye visdom, hældte jeg naturligvis medicinen i vasken. Hvad gør du med den dyre medicin, udbrød mor, og så henviste jeg til den nye oplysning.

Og jeg har da heller ikke fået mikstur siden.

Vor præst

Jeg var 8 år, da Jens Nikolaj Schou kom til Aal sogn. Alle talte om den nye præst, der jo da nok ikke var rigtig klog, og som prædikede så meget om helvede. En dag, da Eline Bloch og jeg var på vej til skole, så vi en mand komme med raske skridt imod os. Han havde en havelock på, og når blæsten løftede »slaget«, så det ud som et par store sorte vinger. Skikkelsen lignede grangiveligt et billede, jeg havde set i almanakken »Danmark« af djævelen, der flygtede for en from munk. »Uha, de æ da vess e præst«, var vi enige om, og vi løb, så stærkt vi kunne, i en stor bue uden om den farlige person, der iøvrigt ikke var præsten.

Jeg lyttede, når pastor Schou alene eller sammen med en af de »hellige« kom for at tale med far — lokke eller true ham til omvendelse. Schou havde vel en fornemmelse af, at hvis far ville slutte sig til hans kreds, ville stemningen i sognet blive en anden. Jeg husker tydeligt en samtale, hvor også Andreas Bertram var til stede. Far bebrejdede missionsfolkene deres grove fremfærd mod anderledes tænkende. Så svarede Andreas Bertram: »Ja, men når vi nu ser en mand gå lige mod en mergelgrav uden at ane faren, så må vi da råbe gevalt«.

Engang var far i missionsugen gået med til et møde for at høre den dengang meget omtalte pastor Axel Busch. Schou kom snart efter for at spørge, hvad far nu syntes om talen. Far sagde, han syntes, at Busch lovligt stærkt søgte at forskrække tilhørerne med helvede. »Ja, ja«, sagde Schou, »Busch har nu forskrækket mange folk ind i himlen«.

Jeg syntes, det var sådan en morsom tanke. Jeg så situationen så levende for mig: Den ivrige præst, der søgte at genne de genstridige folk ind gennem himlens snævre port. Det var nok omtrent, som når jeg blev sat til at jage hønsene ind, der havde forvildet sig i haven.

Jeg har ikke mange minder fra søndagsskolen, som min søster Marie fik mig overtalt til at deltage i et års tid, men jeg befandt mig vel. Jeg kunne lide fru Thyra Schou. Hun var så køn, så moderlig, mild og god. Som det står for mig nu, var det, som alt, hvad der blev sagt og sunget, var variationer over det tema, der var udtrykt i sangen: Ingen er så tryk for fare, som Guds lille børneskare.

Min ældre søster Kristine var blevet konfirmeret i nabo-sognet Ho. Den fremmede præst kom undertiden i vort hjem. Han var munter og ligetil – blev i folkemunde kaldt »dansepræsten«, fordi han ikke gik af vejen for en svingom, men spændende syntes jeg ikke, han var.

Mine forældre sagde, at jeg naturligvis selv måtte bestemme, hvor jeg ville konfirmeres. Jeg erklærede så frimodigt, at jeg ikke ville løbe udensogns i den anledning, men gå til præst hos Schou. Jeg husker endnu den første dag. Vi samledes i den gamle præstegårds store og hyggelige spise-stue, da kakkelovnen røg i konfirmandstuen. Pastor Schou begyndte undervisningen med at gå langs den frie væg med en finger glidende på væggen – tegnede en streg. »Dette er evigheden«, så standsede han, satte en tværstreg: »Nu be-gynder tiden«. Gik atter lidt – en ny tværstreg – »Tiden er til ende« – gik så videre – »Nu er det atter evigheden«.

Det var virkelig en lovende begyndelse. Jeg var levende interesseret. Vi brugte Det nye Testamente og Balslevs Katekismus. Fra skolen og min egen læsning – især i Det gamle Testamente – var jeg fortrolig med bibelhistorien, men lærer Hansen var grundtvigianer og lagde i sin under-visning ikke megen vægt på katekismen. Jeg vidste, at præsten ikke havde store tanker om degnens religionsundervisning, og han havde næppe noget imod at konstatere dens utilstrækkelighed. For indirekte at forsvare læreren og skaffe mig selv rygdækning lærte jeg i en fart Balslevs katekismus udenad med skriftsteder, forklaringer og hele herligheden. Mor undrede sig. Hun havde aldrig set mig læse lektier før. Resultatet blev naturligvis, at de spørgsmål, kammeraterne ikke kunne svare på, blev rettet til mig, og præsten bærede mig med tilnavnet professor Therkel, et

øgenavn jeg måtte trækkes med i flere år. Egentlig fik vi en indgående redegørelse for den lutherske teologi, men loven blev unægtelig stærkere betonet end evangeliet. Vi blev ikke ladt i uvidenhed om, hvad der var synd, og hvad der var tilladt. Dans, drik, kortspil, banden og søndagsarbejde repræsenterede jo den iøjnefaldende forskel mellem Guds børn og verdens børn. Det 6. bud blev ingenlunde forbigået i tavshed. Det blev endda mere indgående behandlet end påkrævet overfor en flok bønderbørn dengang. De fysiologiske betingelser for livets fortsættelse vidste vi god besked med, og de moralske krav var så enkle, at vi fandt beskrivelser af, hvad vi ikke måtte, overflødige. Pastor Schou gik ikke udenom vanskelighederne. En dag talte han om forudbestemmelseslæren og forklarede, at de, der var udvalgt til frelse, havde deres navne skrevet i »Livets bog«. Havde man nu kunnet kigge i denne bog, så vidste man jo, hvem af os børn der var bestemt til frelse og hvem til fortabelse. Schou sagde nok: »Ja børn, jeg ved det jo ikke«. Men det spændende var jo, at han ikke kunne lade være med at antyde, at han havde sine formodninger i så henseende.

Ofte klagede Schou over vantroen i sognet. Hvorfor ville folk dog ikke omvende sig, skønt det sande evangelium lød. En dag brugte han et billede, som jeg ikke kan glemme: »Tænk jer, børn — det er i julen, jeg har pyntet juletræet inde i den store stue i præstegården. Derinde er der lys, varme, mad og hygge. Sognets folk står ude i gården i kulden. Så går jeg ud i døren og indbyder dem: Kom nu ind — men ingen rører sig. — Jeg venter lidt og gentager så indbydelsen mere indtrængende end før, og jeg prøver tredje gang, men folk bliver stående derude i mørket og kulden. — Kan I forstå det, børn? Hvad skal jeg gøre? Sig mig, børn — hvad skal jeg gøre?« Jeg så scenen så levende for mig, og jeg bøjede mig fremover til pigen, der sad på bænken foran — det var den frimodige Lise Svenningsen — og sagde: »Sej te ham, te han sjæl ska go a æ dar«. »A tør et«, sagde hun. Præsten var lidt tunghør, så han spurgte:» Hvad er det, I siger?« — Men vi tav begge fejtt. Vi havde vel heller

ikke magtet at sige det på rette måde. Jeg så det tydeligt for mig. Jeg så ham stå i døren med lyset strålende bagved, men ingen kunne komme ind, så længe han stod der. Han spærrede selv vejen uden at forstå det.

Til trods for, at jeg ofte måtte misbillige, hvad pastor Schou sagde eller gjorde, holdt jeg meget af ham.

I en årrække efter konfirmationen gik jeg på en tryk og selvfølgelig måde ud og ind i præstegården som få eller ingen andre steder udenfor mit hjem. Mit ærinde var oftest at låne bøger. Da jeg blev interesseret i astronomi, og da degnens viden og bogsamling ikke omfattede så fjerne emner, gik jeg til præsten.

Pastor Schou havde selv ønsket at blive udsendt som missionær til Indien. Han blev ikke antaget af DMS, men besøgte de danske missionsstationer i Indien 2 gange. Nu var det hans plan, at jeg skulle studere teologi for senere at blive missionær. Imidlertid lå sådanne muligheder fjernt fra hjemmets horisont. Der var endnu aldrig nogen ung mand fra Aal, der var bleven student.

Jeg husker, at en dag kom Schou for at tale med far, medens jeg stod på møddingen for at læsse møgvognen. »Det er ikke noget for dig«, sagde præsten. »Du er skabt til intellektuelt arbejde, gå ind og læs«. Jeg indvendte, at jeg jo skulle have vognen læsset, til far kom med hestene efter den. »Gå bare, det klarer jeg«, sagde Schou og indtog min plads på møddingen.

Jeg husker, at jeg var lidt stolt over, at jeg godt forstod det fine ord: intellektuel.

Hvad pastor Schou sagde til far, ved jeg ikke. Situationen blev i alt fald ikke ændret den gang, men senere blev hans ønske om, at jeg skulle hellige mig læsningen, opfyldt.

Dengang kunne en teologisk kandidat vente i mange år på et embede, og da Schou var en velhavende mand, havde han ofte sådan en ledig teolog til hjælp. En af dem, pastor Nørballer, der bestred embedet, medens pastor Schou var på rejse i Indien, beundrede jeg grænseløst både som prædikant og som menneske. En samtale med ham var et højdepunkt i tilværelsen. Da jeg for alvor begyndte at læse på

fortsættelsesskolen i Oxbøl, kom jeg først med, da kammeraterne havde arbejdet i nogle måneder. Jeg måtte derfor have nogen ekstra undervisning — især i fremmede sprog — for at vinde med, og det fik jeg i præstegården.

Min hengivenhed for pastor Schou var sikkert ikke upåvirket af, at han på sin side viste mig megen — måske for megen — interesse.

I kirken havde jeg min faste plads på mandssiden lige under pulpituret, yderst i stolen. Under den første salme vandrede pastor Schou op og ned ad kirkegulvet, og under denne vandring kom han som regel hen for at hilse på mig og give mig hånden — en ære, de andre kirkegængere ikke nød. I de første år efter konfirmationen kom jeg ret ofte til møder i missionshuset — det ganske kønne og hyggelige hus, som pastor Schou havde ladet bygge for sine egne penge. De sædvanlige møder, hvor en eller anden indremissionær talte, brød jeg mig ikke om, men Schou indbød ofte folk af format som talere: C. Skovgaard-Petersen, provst Helms, provst Winther, biskop Koch m. fl.

I forsamlingshuset ved siden af, hvor min far var formand, blev der også holdt foredragsmøder. Her var talerne som regel højskoleforstandere, som lærer Hansen kendte. Der var ingen af dem, jeg hørte, der fængslede mig særligt.

Schou kom naturligvis aldrig i forsamlingshuset, hvad jeg bebrejdede ham. Han burde ikke fordømme, hvad han ikke kendte. Under et efterårsmøde fik jeg ham en dag med ind. Det blev en skuffelse. Der var netop diskussion om et eller andet, og deltagerne var noget højtrøstede — især lærer Niels Hansen, der let blev hidsig. Schou stod lidt og lyttede, så erklærede han kategorisk: »Nej, her er Guds ånd ikke« — og gik.

Når jeg husker enkelte mødeaftener i »Emaus«, skyldes det dog ikke talerne, men andre oplevelser.

En aften var stemningen meget trykket. En af »vennerne«, en ung gårdmand fra Vrøgum, var meget syg af lungebetændelse. Under mødet kom der bud, at lægen havde sagt, at nu var der intet håb. »Lad os bede«, sagde Schou og kastede sig på knæ, og det samme gjorde mange af mødets

deltagere. De bad om helbredelse for den syge »broder«. Bønnen blev hørt. Den syge kom sig og levede i mange år. De troende tvivlede ikke, men jeg tumlede længe med det spørgsmål, om manden havde klaret krisen alligevel uden vennernes bøn. Det hænder jo, at læger tager fejl.

En anden aften var der igen møde i missionshuset. En ældre indremissionær, jeg tror, han hed Kr. Jacobsen, talte. Talen husker jeg ikke, men der var en ejendommelig stemning i salen, og da mødet egentlig var forbi, var der kun få, der gik, de fleste blev siddende. Nogle unge piger samlede sig grædende om fru Schou i et hjørne af salen. De omvendte begyndte at spørge de nærmestsiddende om, hvordan de havde det med Jesus. Der var små grupper af knælende mennesker, der bad for — oftest en ung mand eller kvinde — der fortvivlet klagede over sine synder. Det var en underlig oplevelse. Jeg var på en gang lidt misundelig på mine jævnaldrende, der så let kunne få tingene klaret, og samtidig lidt forarget over, at nogen kunne blotstille deres inderste personlige liv på denne måde. Selv fornam jeg stærkt, at jeg alligevel ikke hørte hjemme i denne kreds. Jeg ville aldrig kunne drømme om at udlevere mit inderste på denne måde. Det kunne være vanskeligt nok at røre ved disse ting selv i den fortroligste samtale med den bedste ven. Jeg syntes, jeg burde gå, men blev alligevel. Jeg kendte jo de fleste af disse unge, der nu hulkede over deres synder. Nogle af dem var mine skolekammerater, ja, legekammerater. Var det virkelig muligt sådan i løbet af en halv times tid at blive et helt nyt menneske, og hvordan ville det være nu at møde dem fremover? Jeg havde ingen grund til at tvivle på ægtheden af oplevelserne. Sådan havde det vel været i den ældste menighed, og det var gribende at være med, da mødet sluttede, og de nyomvendte sammen med de andre sang jublende lovsange.

Jeg fulgte så godt jeg kunne de »omvendtes« færd fremover. For nogle blev det kun en stærk oplevelse, og snart var de som før, men for andre blev denne aften et afgørende vendepunkt i deres liv.

Ikke længe efter denne begivenhedsrige aften var der

atter indbudt til møde i missionshuset. Taleren og emnet husker jeg ikke. Da folk var samlede, bad Schou mig trække de nederste bænke lidt ud mod midtergangen, så der kun blev en smal passage for dem, der ville forlade salen. Schou befalede så: »Nu sætter du dig yderst på den ene bæk«. Da mødet var ved at være forbi, satte Schou sig på den anden yderpost. Hensigten var klar nok. Vækkelsesmødet skulle gentages. De, der var gået forrige aften, var vel netop dem, der allermost trængte til omvendelse. Denne gang skulle det ikke blive så let at slippe bort. For at det hele dog ikke skulle se alt for påfaldende ud, blev jeg anbragt på den ene vagtpost. Der sad flere af sognets kendte mænd på bænkene, og jeg kunne nok tænke mig til, hvem det var, man ville søge at fange i denne ruse. Jeg havde ikke ondt af dem, for jeg syntes, at voksne mennesker måtte kunne svare for sig og bide fra sig, hvis de blev gået for nær.

Efter at det egentlige møde var endt, blev der stilhed. Man sang en sang af »Hjemlandstoner« – og igen én – atter stilhed. Jeg var meget spændt på, hvorledes aftenen ville slutte. Det gik nu nemt nok. Som på en uhørlig befaling rejste alle sig på én gang, så Schou og min ringhed måtte pænt skynde os og sætte bænkene tilbage, så folk kunne komme ud. Jeg var tilfreds og syntes, at det var pænt klaret af mine sognefæller. Det var jo topmålt tåbeligt at tro, at et ægte vækkelsesmøde kunne arrangeres på den måde, men jeg syntes, at det var spændende at se, hvordan tilhørerne ville reagere, og jeg morede mig fortræffeligt. Det var nu ikke altid, det var morsomt.

Faster Ane, farbroder Peders kone, på slægtsgården i Markeskel var blevet »missionsk«, og hun ville så holde møde for egnens folk i hjemmet. Pastor Schou og enkelte af de »hellige« var til stede.

De indbudte var gårdmandsfamilierne fra nabolaget. Gæsterne blev anbragt på den vægfaste bæk bag det lange bord, der nåede gennem hele den store stue. Når man var anbragt der, var det ikke let at slippe bort. Da kaffen var drukket, begyndte samtalen. Angrebet blev særlig denne gang rettet mod en stiltfærdig og udmærket mand, gårdejer

Chr. Christensen, Gedberg. Man bønfuldt og truede — om han dog ville give Gud sit hjerte, inden det blev for sent. Manden sagde kun lidt. Jeg hørte ham sige med sagte stemme, at han da udmærket vidste, at han ikke var, som han burde være, han kunne blot ikke ændre det på den måde. Scenen var yderst pinlig. Jeg så efter manden i huset, farbror Peder. Han var forsvundet. Jeg ledte efter ham og fandt ham siddende modfalden ude på køkkenbordet. Farbror Peder var en kæmpe af skikkelse og en stout og myndig mand. Jeg havde tænkt at bede ham gå ind og slå i bordet for både konen og præsten, men listede bort igen. Det magtede han nok alligevel ikke. Jeg var ked af, at far ikke var der. Han ville uvilkårligt have grebet ind og ikke taget hensyn til, at han derved ville pådrage sig præstens uvilje i endnu højere grad. Jeg besluttede den aften, at jeg ikke mere ville deltage i missionsmøder. Jeg vidste jo godt — eller regnede da med — at det altsammen blev sagt og gjort i en god mening. Præsten og hans meningsfæller var jo overbeviste om, at et evigt helvede ventede den, der ikke omvendte sig i tide og på rette måde. Jeg kunne alligevel ikke fortsætte. Adfærden kunne kun betegnes som et groft overfald og åndelig vold.

Man kan undre sig over, at stoute vestjyske bønder så længe fandt sig i Schous ofte urimelige adfærd, men for de alvorligste af dem var det en vanskelig sag. Respekten for kirken og præsten var dybt forankret i sindene.

Pastor Schou var en dygtig og i mange henseender en fængslende prædikant. Kedelig var han ikke, men undertiden lovlig dramatisk. Jeg husker endnu en prædiken om dommedag. Han skildrede meget levende, hvordan slægterne fra nær og fjern blev stævnet til dommen på den yderste dag. Da det blev Aalsognebørnenes tur, tænkte Schou sig, at der var nogen af dem, der befandt sig på den venstre side, der ville forsøge at undskylde sig ved at sige, at præsten, de havde haft, ikke havde forkyndt omvendelsen og det sande evangelium for dem, men når det skete, ville Vorherre slå dem på munden, så de trimlede lige ned i helvede.

En dag i august år 1900 forkyndte Schou fra prædikestolen, at Nietzsche var død, og menigheden blev ikke holdt i uvidenhed om, hvor hans sjæl nu opholdt sig. Den pågældende havde været en forfærdelig gudsbespøtter og -fornægter, men han blev da også til sidst afsindig. Jeg havde aldrig hørt navnet før, men blev meget interesseret og ivrig efter at læse om ham og af ham.

Pastor Schou og min far kom ikke hinanden nærmere i årenes løb — snarere tværtimod.

I en afhandling af provst emer. C. Warming om præsten N. J. Schou hedder det: Da pastor Schou en søndag morgen mødte Niels Jensen (min far), der kom agende hjem fra marken med et læs korn, standsede Schou ham og foreholdt ham, at dette søndagsarbejde var en forargelse for Guds menighed. Niels Jensen blev vred, og sammen med lærer N. Hansen fik han i året 1905 dannet en valgmenighed.

Det er rigtigt, at min far var ivrig for at få valgmenigheden dannet, men unægtelig ud fra andre motiver end de af C. Warming anførte. Jeg husker godt, at far fortalte mig om det ovenfor nævnte sammenstød med præsten.

Mange, selv små ejendomme, i Aal sogn havde en parcel i de gode marskenge ved Ho bugt, og det var sædvane, at gårdmændene vederlagsfrit kørte høet hjem fra engene for de husmænd, der ikke selv havde heste og køretøj. Far var blevet bedt om at hente et læs hø for en husmand, der boede et godt stykke nord for Aal kirke. Engene ligger 5–6 km syd for.

I vort hjem var det ikke sædvane at arbejde på marken om søndagen, men far mente, at når det nu drejede sig om en vennetjeneste, og han kørte så tidligt, at han kunne være hjemme inden kirketid, gik det vel an at hente høet en søndag morgen. Måske har traktementet og snakken i husmandshjemmet taget for lang tid, far kom i alt fald for sent på hjemvejen, og da han med den tomme høstvogn var nær kirken, mødte han præsten, der var på vej til gudstjenesten. Schou gik hen til vognen, slog med sin stok i skaglerne og råbte: »Ved De da ikke, mand, at De kører lige til helvede«. Nu var det skik, når man var kørende, altid at

tilbyde de gående, der skulle samme vej, at sidde op. Far svarede derfor ikke direkte på præstens tiltale, men standede hestene og sagde: »Ka ski sig æ præst vil kyrr mej« (Måske vil præsten køre med).

Efter at jeg i 1903 var rejst til København, talte jeg kun sjældent med pastor Schou. Sidste gang, jeg hørte ham prædike, var i 1909, da Zahle lige var blevet konseilspræsident. I kirkebønnen efter prædikenen bad Schou om, at Gud ville give kongen bedre forstand, når han næste gang skulle vælge konseilspræsident. De folk, der sad i kirken, sagde sikkert i deres stille sind »amen«. Der var i alt fald ingen, der påtalte sagen.

Da Jac. Appel var kulturminister, blev der — som flere gange før — gjort et energisk forsøg på at få Schou afsat som præst, og Appel var af den mening, at der egentlig nok kunne være grund til det, men spurgte om min mening, da jeg jo kendte forholdene. Jeg frarådede afskedigelse. De utilfredse havde jo nu sluttet sig til valgmenigheden, og de kirkeligt interesserede, der var blevet tilbage, var stort set glade for Schou som præst. Klagerne, der fremførtes, var stort set de gamle fra de første år, og der var ikke kommet væsentlig nye til. En afskedigelse havde været mere berettiget tidligere. Det, Schou trængte til, var ikke en afskedigelse — der ville skaffe ham et ikke helt berettiget martyrium — men et nyt embede. Det fik han snart efter i Thorsager. Da min yngste søster Dorthea blev husbestyrerinde hos ham efter hans hustrus død, besøgte jeg Thorsager præstegård et par gange. Vi talte venligt sammen — har aldrig gjort andet — men det var alligevel ikke som i gamle dage. Pastor Schou var en skuffet mand — skuffet også af mig. Jeg var blevet ingeniør og ikke, som han så varmt havde ønsket, teolog og hedningemissionær. Og så havde jeg valgt min arbejdsplads i Askov midt i den grundtvigske lejr. Både han og jeg vidste, at han havde dænget den grundtvigske bevægelse til med sprogets groveste gloser.

Pastor Schou var et splittet og uharmonisk menneske. De største modsætninger lå underligt uformidlede i hans stridige sind. Han kunne være storslået gavmild og ubeskrive-

lig smålig. Han kunne være venlig og hjælpsom som få, men også brysk og grov i munden, som man ikke ville vente det af en præst. Det, der generede mig personligt mest, var, at han kunne være så rystende taktløs. Måske kan man sige, at han sent blev rigtig voksen.

Hans elskelige hustru Thyra kunne ikke se nogen fejl hos ham. Det var sikkert lykkeligst for hende. Men det havde været godt for ham at have en jævnbyrdig ven og kammerat, der kunne vise ham til rette, når det behøvedes.

Hans forpligtethed overfor embede og kald var stærk. Sjælenes frelse var det vigtigste af alt. Men selv i den inderligste bøn om vækkelse og sjælens frelse kan der jo være en underforstået tilføjelse: at det må ske ved mig, ved min tale, ved mit arbejde.

På vej mod Askov

Min søster havde meget at fortælle om sin sommer på Askov højskole. Det var spændende at lytte til, men det var nu ikke hendes skildringer, der vakte min lyst til at komme til dette mærkelige sted. Mit sind blev på meget indirekte måde vendt mod Askov. Der blev holdt et sommermøde ved præstegården i Ho, hvor Poul la Cour fra Askov talte. Han fortalte om stjernehimlen og dens vidunderlige verden, som han nu kunne det. Selv var jeg ikke med til mødet, men det var min mor, og min mor var dybt grebet og talte med mig om det, da hun kom hjem. Mine astronomiske kundskaber var beskedne. Jeg kendte Polarstjernen, Karlsvognen, Syvstjernen. Nu måtte jeg vide mere; jeg spurgte degnen, han vidste ikke noget, jeg spurgte præsten, han vidste lidt mere, fandt en gammel lærebog frem fra latinskolen og talte om deklinationer, azimut og zenit og sådan nogen ting, som jeg ikke forstod, han vel heller ikke, men han gav mig et stjernekort; det var indstilleligt, så man kunne se stjernernes stilling til de forskellige årstider og klokkeslet, og det var, hvad jeg havde brug for. Nu kunne jeg hurtigt lære stjernebillederne og stjernernes navne at kende, og jeg blev så fortrolig med stjernehimlen, at jeg kunne se, hvad klokken var og kunne imponere mine kammerater. En stjerneklar aften, når der blev talt om, hvad klokken var – ingen af os havde jo ur – og så sagde jeg henkastet: Den er jo et kvarter over otte. Hvor ved du det fra? – Det kan man læse på stjernehimlen, sagde jeg.

I dag kan jeg ikke på stjernehimlen se, hvad klokken er, men det kan lade sig gøre; det kræver kun, at man følger med aften efter aften.

Det var la Cours foredrag, der således vendte min opmærksomhed mod Askov.

Men det var endnu mere en personlig oplevelse. La Cour talte ved et gymnastikungdomsmøde i Billum i nabosognet, og jeg mødte op, og hørte ham tale. Det var denne gang fysiologi. Han talte om åndedræt og om iltens optagelse i blodet. Det var så betagende, det var så klart, så elegant, så forståeligt trods emnets vanskelighed, at jeg var fuld af beundring og tænkte, at den mand måtte jeg lære nærmere at kende, om det måtte blive muligt. Det var jo for øvrigt ikke så sjældent, at jeg hørte lidt om la Cour. Folk talte om ham på egnen. En landboforening havde været i Askov på Forsøgsmøllen og fortalte, da de kom hjem om denne mærkelige mand, der af regn og blæst fremstillede lys og kraft. Det var jo en kortrettet fremstilling af, at la Cour brugte vindkraften til at fremstille elektrisk strøm, og strømmen til at adskille vand til ilt og brint, og når man pustede ilt ind i brintflammen, fik man en stærkt varrende flamme, der kunne gløde i et ildfast stof, så der udsendes et blændende hvidt lys.

Det var elektriciteten, man eksperimenterede med her i Askov, der drog og ikke højskolen.

Da jeg noget senere havde taget præliminæreksamen på efterskolen i Oksbøl og var ledig på torvet, fordi der egentlig ikke krævedes noget af mig, inden jeg jo noget senere, som eneste søn, skulle vende tilbage og overtage gården, hørte jeg, at Poul la Cour savnede en ung mand til at installere elektrisk lys på Askov Højskole. Jeg meldte mig straks, ikke fordi jeg nogensinde havde set en elektrisk lampe, men hvem havde det, ikke fordi jeg var elektroinstallatør, men dem var der jo ingen af dengang. Derimod var jeg husflidsmand og havde megen tillid til, at jeg kunne bruge mine hænder. Når andre kunne lave den slags, kunne jeg vel også, og altså var der en mulighed for at komme den beundrende Poul la Cour på nærmere hold. Møllersvend Knud Andersen arbejdede også med den elektriske installation, men det var mest med luftledninger, og det blev min opgave at installere lamperne, først på højskolen og senere i private boliger.

Jeg har f. eks. installeret lamperne i det hus, hvor jeg nu

bor. Jeg har senere fundet regningen; den lød på 39 kroner og nogle ører; det var både for materialer og arbejds løn, så det var jo billigt dengang. Men arbejds lønnen var heller ikke stor, jeg fik 40 kroner om måneden på egen kost, som blev klaret for 25 kroner; men jeg lagde da penge op og fik noget til overs.

I den tid, da jeg installerede lamperne, var der ingen elever på skolen. Den eneste forbindelse, jeg fik med højskolen, var deltagelsen i årets efterårsmøde. Poul la Cour skulle den første aften om efterårsmødet vise lysbilleder, fortælle om en rejse i Italien, og han bad mig stille apparatet op. Lyskilden var det før omtalte brintlys. Da jeg var nogenlunde færdig med arbejdet, kom Ludvig Schrøder på inspektionsrunde for at se, om alt nu var i orden til de mange gæster, lidt nervøs, som man jo let er ved en sådan lejlighed. Da han så mig stå der i arbejdstøjet i den pynkede sal, bruste han op og sagde: »Hvem er De, hvad bestiller De her? her har De intet at gøre«. Jeg måtte jo forklare, at la Cour havde bedt mig om det, men nu var jeg færdig og ville trække mig tilbage. Siden har jeg somme tider, når det kneb med min sikkerhed, og når jeg med uro i sindet måtte spørge mig selv, om jeg nu også var kommet på min rette plads, tænkt på, om jeg måske skulle have lyttet lidt mere efter Schrøders ord: Her har du intet at gøre.

Men jeg har alligevel en mere positiv oplevelse med Ludvig Schrøder, om end også noget dramatisk. Min gode ven, Knud Andersen, ville godt have mig lidt til bedste, og da jeg havde ytret ønske om alligevel at høre Schrøder holde foredrag, fortalte han mig en søndag efter middag, at nu var chancen der, for Schrøder talte på højskolen. Jeg troede naturligvis, at det var offentligt møde og gik frimodigt ind i den gamle foredragssal. Men for det første kom jeg nu for sent. Schrøder stod på talerstolen og gik i stå, da jeg kom ind, og dernæst opdagede jeg, at det ikke var offentligt møde, men det var kun beregnet for de unge piger, som var på gymnastikkursus. 100 par smilende øjne stirrede på denne uventede gæst, og situationen var særdeles ube-

lejligh selv for en person, der var mindre genert, end jeg var. Jeg kunne ikke engang samle mig sammen til at forsvinde ud ad døren, hvad der ellers havde været det mest nærliggende, og Schrøder sagde så til sidst: »Nå ja, kære broder, når De nu er kommet, så sæt Dem ned og vær med«, og det gjorde jeg. Og jeg fortrød det heller ikke, at jeg fik Schrøder at høre som foredragsholder, den eneste gang, man oplevede noget uforglemmeligt. Ikke at jeg kan huske foredraget som la Cours, men den styrke, den varme, den glød og den visdom, som denne mand talte med til disse unge piger, også noget grebet af, at hans yngste datter lige var død, gjorde et uudsletteligt indtryk på mig. Jeg forstod, at Schrøder alligevel, hvad man end sagde, var den store ungdomslærer.

Men jeg vil vende tilbage til denne aften ved efterårs-mødet. Da mødet var kommet igang, og vi havde begyndt at vise lysbilleder, svigtede brinttilførelsen, og billederne blev uklare, og la Cour sagde: »Vi må have undersøgt, hvad der er i vejen«, og vi undersøgte så først det anlæg, der var nede på skolen. Der var ingenting i vejen; så må vi op på møllen, sagde la Cour, og så løb vi begge to i strakt gallop op på forsøgsmøllen, hvor de to store beholdere med ilt og brint opbevaredes i et stort træskur. Der stod malet udenfor med store hvide bogstaver, at man skulle være forsigtig med lys og ild, for det var meget eksplosionsfarligt. Da vi kom ind i huset, var der buldrende mørkt, og la Cour sagde: »Tag lige og stryg en tændstik« — og jeg tænkte: Er manden gal. Når der ikke var tryk på ledningen, var den nærmeste sandsynligste forklaring den, at der var utæthed ved ventilerne, og at huset var fyldt med knaldgas. Den mindste gnist ville betyde, at det hele røg i luften, og vi med; men jeg ville alligevel ikke spørge eller gøre indvendinger. La Cour skulle ikke tro, at jeg var bange, og det var jeg ikke, når han ikke var det. Jeg strøg tændstikken, men var forberedt på, at det var det sidste, jeg ville komme til at foretage mig i denne verden. Nå, der skete ikke noget. Vi fik fejlen rettet, og mødet kunne fortsætte.

Mine fremtidsplaner klarede sig, mens jeg var i Askov.

Jeg ville gerne uddanne mig videre, og det naturlige for mig var at blive elektroingeniør, så da jeg tog tilbage i begyndelsen af december til mit hjem, blev jeg nok landmand igen, men læste samtidig om vinteren latin privat og rejste derefter til København på studenterkursus og begyndte så studierne på Polyteknisk læreanstalt.

De studieår skal jeg ikke komme ind på, men jeg vil fortælle om, hvordan vejen kom til at gå tilbage til Askov.

En dag, det var i 1909 i foråret det sidste studieår, kom min kammerat, Ludvig Schrøders søn Holger og spurgte mig, om jeg ikke havde lyst til at tage over til Askov en tid, fra maj til august, for at lede et kursus for landlige elektrikere, et kursus, som Poul la Cour havde oprettet og ledet, men nu var la Cour jo død, og man savnede en til at fortsætte. Jeg havde sådan set nok lyst, men spørgsmålet var jo, om det kunne gå an, da jeg til efteråret eller til december skulle til den afsluttende eksamen. Jeg spurgte min professor i hovedfag, William Rung, hvad han mente om, at jeg tog en ferie på 3 måneder. Dertil sagde han, at det kunne han absolut ikke billige, det var det tåbeligste, han nogensinde havde hørt, at man tog bort i 3 måneder lige før eksamen. Det kunne han ikke tillade; jeg skulle jo aflevere mine eksamensopgaver til tiden. Jeg sagde: Ja, men hr. professor, jeg har mine eksamensopgaver færdige, så dem kan jeg aflevere med det samme, hvis De ønsker det. Men det ønskede han absolut ikke. Til trods for dette tog jeg alligevel til Askov.

Det var en noget dristig beslutning – men jeg ræsonnerede som så, at eksamen fik jeg vel nok, og hvor mange points jeg fik, var jeg ligeglad med. Jeg skulle jo ikke bruge den eksamen til nogen som helst embedsstilling.

Så kom jeg anden gang til Askov, men stadigvæk ikke til højskolen. Jeg skulle bo hos fru Kristine la Cour oppe på Askovhus, hvor disse elever, de landlige elektrikere, spiste.

Det var jo folk, der skulle ud og oprette disse små elektricitetsværker, som man dengang startede med. Det var vindkraften, der blev benyttet, med petroleumsmotor til reserver. Dansk Vindelektricitetsselskab, som Poul la Cour

havde oprettet, havde den opgave at vejlede folk, der var interesseret i disse elektricitetsværker, og så skulle man jo have nogen til at lave dem, og det var jo i almindelighed maskinarbejdere og montører, som var fortrolige med det mekaniske arbejde, men ikke med elektriciteten, der nu skulle indvies i elektricitetens hemmeligheder. Da jeg kom til Askovhus, blev jeg modtaget af fru Kristine la Cour, der sagde til mig: »Nå, der har vi så den nye polytekniker, ja, Rung har lige sendt os en, han duede ikke, nu får vi se, om De kan klare det«. Det var ikke nogen særlig varm velkomsthilsen, men vi blev senere meget gode venner, og kurset blev klaret.

Vejen gik så tilbage til København, men forinden havde Appel spurgt, om ikke jeg ville komme tilbage og lede kurset næste sommer, og det ville jeg jo godt.

Jeg havde fået min militærtjeneste kilet ind i studietiden; næsten alle mine kammerater skulle nu i trøjen, så jeg syntes, at jeg havde et år fri, som jeg godt kunne bruge på anden måde. Jeg lovede at komme. Dernæst sagde Appel: »at når jeg alligevel skulle komme til maj, men ville blive færdig til februar med studierne, så kunne jeg lige så godt komme de 3 måneder og hjælpe ham med den naturvidenskabelige undervisning på højskolen«; også det sagde jeg ja til. Og den 1. februar 1910, dagen efter, at jeg havde været oppe til det sidste fag til min eksamen, kom jeg til Askov, temmelig overanstrengt og træt efter en noget hård eksamenslæsning og nogle søvnløse nætter. Med vilje spurgte jeg derfor ikke, hvornår man nu startede dagen på Askov, for jeg ville se, om jeg kunne få udsovet. Da jeg så op ad dagen tonede frem, mødte jeg Appel, der sagde: »Nå ja, nu har jeg lige haft den time i regning, som De skal have fremover; egentlig havde jeg tænkt, at det kunne måske have interesseret Dem at høre, hvordan jeg tog undervisningen, men det behøver De altså ikke. Vel, men nu tager De så timen i morgen«. Det var måske ikke den allerheldigste start. Men jeg tænkte: Nå, du skal jo kun være højskolelærer i tre måneder, så det kan ikke spille den store rolle, hvordan timen går. Og når det endelig skulle være, var jeg

mere bange for eleverne end for Appel og havde en fornemmelse af, når jeg nu dumpede ind midt i et kursus på den udvidede højskole, så gjaldt det nok om at have godt udsovet, inden man tog fat.

Det hele var kun noget midlertidigt. På det tidspunkt drømte jeg ikke om at fortsætte, men der skete jo det denne sommer, at Jacob Appel blev kultusminister i Klaus Bernthsens ministerium, og bad mig om så ikke jeg ville overtage undervisningen i naturvidenskab, indtil han kom tilbage. Jeg sagde nej; det ville jeg ikke, for jeg ville være ingeniør og ikke højskolelærer. Jamen, han tog kun orlov et år, så ville han vende tilbage, og et år kunne jeg vel nok ofre på det. Det mente jeg også, og lovede det. Men Appel blev borte i 3 år, og da han kom tilbage, udbrød første verdenskrig, og planerne om ingeniørvirksomheden i den store verden tonede jo noget bort under disse forhold.

Og så gik det altså sådan, at jeg aldrig kom herfra. Askov blev stedet, hvor jeg kom til at høre hjemme. Men det var tilfældigheder, der spillede ind. Jeg har aldrig følt mig kaldet til at blive højskolemand. Nogle af mine kolleger inden for højskolen har sommetider talt stærke ord om, at de følte sig kaldet netop til dette arbejde, og jeg har misundt dem deres sikkerhed. Selv har jeg aldrig været sikker på, at jeg kom på min rette plads som ungdomslærer, men på den anden side har jeg heller aldrig været i den situation, at jeg fandt, at nu var det nødvendigt at springe fra, og derfor er jeg blevet.

Starten var ikke helt let. Jeg var uøvet som pædagog. Jeg dumpede ind på en udvidet højskole, hvor eleverne allerede havde været i tre måneder. Som ny mand måtte jeg være forberedt på at skulle prøves af, og det skete da også på mange måder. Jeg husker, jeg skulle overtage en matematiktime, et matematikhold, som doktor Marius Kristensen havde, og jeg overværede dennes første time. Da havde de fået fat på en anden grads ligning, som de ikke kunne løse, hverken læreren eller eleverne, og Marius Kristensen kom til den slutning, at det var en uløselig opgave, som forfatteren, Julius Petersen, havde sat ind, som han somme-

tider gjorde det, for at prøve folks intelligens. Nu kunne jeg nok se, at opgaven ingenlunde var uløselig, men hvad skulle jeg gøre. Hvis jeg nu gik op til tavlen og viste, hvordan den skulle klares, desavouerede jeg jo min kommende kollega, den lærde Marius Kristensen. Det kunne jeg jo ikke. Hvis jeg på den anden side sagde, at jeg heller ikke kunne finde ud af det, og eleverne senere opdagede, at opgaven var meget enkel, så var det jo uheldigt for mig. Lykkeligvis var vi ved timens slutning, så jeg sagde, at jeg skulle tænke over det og prøve at klare det til næste time, og da kunne jeg gøre det, uden at stille hverken Marius Kristensen eller mig selv i et uheldigt lys. Men sådan var der naturligvis mange problemer for den uøvede.

Forstander på Askov Højskole

I 1910 kom jeg som nybagt ingeniør fra Polyteknisk Lærestanstalt til Askov for at undervise. En højskolelærer må tit undervise i fag, som han ingen uddannelse har i.

Som leder af Forsøgsmøllens virksomhed fik jeg jo brug for min tekniske uddannelse, men i højskolens undervisning var der ingen brug for den. Derimod var der brug for den grundige uddannelse i fysik og matematik, som jeg havde fået til første del af polyteknisk eksamen. Det var værdifuldt at besidde denne viden, selv om undervisningsformen i disse fag på Askov var fundamental forskellig fra universitetets. Poul la Cours historiske matematik og hans og Jacob Appels historiske fysik var jo ikke en redegørelse for disse videnskabers historie, men en indførelse i emnerne af historisk vej. Når unge bønderkarle, der kom helt uden forudsætninger, fik at vide, at geometri betød landmåling, og at egypterne grundlagde denne videnskab, fordi den var nødvendig for at genfinde markskellene, når oversvømmelsen havde udsløttet dem, så blev det ligesom lettere at forstå og lettere at se, at der var mening i det. Det var også lettere for lærere, der var ganske uden pædagogisk uddannelse og erfaring, ad den vej at finde frem til en undervisningsform, der passede både eleven og læreren.

I folkehøjskolen er det jo endnu, ligesom det var på den videnskabelige højskole, altså universitetet i gamle dage. Lærerne skiftede fag; de begyndte med de lidt nemmere for efterhånden at overtage de vanskeligere. Iøvrigt er det en erfaring, at en lærer i højskolen ikke altid underviser bedst i de fag, hvori han har embedseksamen. Det kan være vanskeligt at indrette sig efter elevernes beskedne forudsætninger, når man selv ved så meget. Et emne, der har beskæfti-

get mig meget som amatør con amore, lykkes ofte bedre. Interessen for psykologi er medfødt, men at jeg kom til at undervise i bibelkundskab, skyldes en bestemt begivenhed. I 1924 var jeg på en rejse i Palæstina. Det blev en stor oplevelse, ikke på grund af de såkaldte hellige steder, mere på grund af zionismen og de første kibbutzer, men især fordi livet i den arabiske landsby formede sig som ved vor tidsregnings begyndelse; man pløjede, såede, høstede som for 2000 år siden.

Bedesproget i evangelierne kan være fremmedartet for os, men det er jo hentet lige ud af hverdagens arbejde og fest dernede. Fortællingerne blev så nærværende og hjemlige, og den oplevelse havde jeg lyst til at fortælle eleverne om, da jeg kom hjem, og det blev så efterhånden til regulære timer i bibelkundskab.

Naturligvis var det en fordel at have de naturvidenskabelige forudsætninger i orden, men nu var det ikke fysikken og matematikken, der var farlige emner dengang, det var snarere biologien. Udviklingslæren sad ikke just i højsædet i Askov i 1910; selv havde man jo nok læst Darwins hovedværker i I. P. Jacobsens oversættelse. Men hvordan få de nye tanker fremstillet uden at volde fortræd. Mange i den ældre generation var dengang helt afvisende. I de første år, jeg var i Askov, talte jeg ved menighedsmøder om tro og viden og omtalte naturligvis de gammel-testamentlige skabelsesmyter, som det for mig var selvfølgeligt. Efter mødet fik præsten en henstilling fra nogle ældre damer, om de dog ikke ved menighedsmøderne kunne blive fri for at høre på den ugudelige snak, som jeg havde fremført. For mange unge var skabelsesberetningen dengang et problem; de havde i skolerne og konfirmandundervisningen fået den opfattelse, at denne beretning, fordi den stod i Biblen, jo måtte være historisk og naturvidenskabelig sandhed, og hvis det nu ikke kunne fastholdes, så ramlede det hele; hvad kunne man så stole på.

I almindelighed var det nu ikke så svært at få de unge til at forstå, at de to beretninger var forskellige og derfor ikke begge kunne være bogstaveligt rigtige, og man kunne også

få eleverne til at se, at begge beretninger alligevel opfattede mennesket som et væsen, der havde samme udgangspunkt som den øvrige levende skabning, men at det ejendommelige sigte var en forkyndelse af menneskets værdighed og bestemmelse.

Årene fra 1916 til 1926 var en god tid for Askov Højskole. Det var den tid, da firkløveret Rosenkjær, Lund, C. P. O. Christiansen og jeg selv startede og redigerede tidskriftet »Dansk Udsyn«. Vi havde et forbilledligt samarbejde, men det hang nok også sammen med, at vi var så forventningsfulde over for den nye tid, som skulle komme. Det var under verdenskrigen blevet klart, at selv fjerne folks skæbne ikke var os uvedkommende. Nu skulle også Danmark træde ind i folkeslagene og give sit bidrag til den nye tid, hvor fred og forståelse og samarbejde skulle råde.

Jacob Appel var den mest strålende lærer, jeg har mødt. I en regne- eller fysiktime var han kunstner og skabte for de undrende elever en skønhedens verden, hvis elementer var tankens klarhed og forståelsens glæde.

Som skoleleder gav han den enkelte lærer fuld frihed til at udfolde sig inden for de givne faglige rammer. Jacob Appel havde ikke blot rent bogstaveligt et meget skarpt blik; han havde næsten en uhyggelig evne til at gennemskue mennesker. Hans vurdering af andre var sikker, hvad der kom ham til gode ved læreransættelser. Jacob Appels sind var næsten altid i spænding. Det var, som et kraftfelt udstrålede fra ham. Det påvirkede alle, der kom i nærheden af ham. Når han var glad, strålede han, så festligheden bredte sig til andre. Når han var mismodig, spredte det sig også til omgivelserne. Det lyder vel urimeligt, men jeg er tilbøjelig til at opfatte Jacob Appel som en tragisk skikkelse. Han var meget rigt udrustet og kunne være blevet en betydelig videnskabsmand. Han havde evner som ledende politiker og var som skolemand rustet til mere end at føre familietraditionerne videre på Askov. Han nåede også meget på flere områder, især som hovedmanden ved den forbilledlige sønderjyske skoleordning, men den helstøbte livsgerning, hvor-

til elementerne var til stede, blev ikke rigtig til noget. Det tungsind, som var en slægtsarv, var vel en væsentlig årsag dertil.

At Appel ønskede mig som sin efterfølger, opdagede jeg først, da han spurgte mig, om jeg ville være medforstander. Det sagde jeg for øvrigt nej til. Jeg vidste nok, at han nu, da både Rosenkjær og Hans Lund var rejst, ville være ked af, om også jeg forlod Askov. Engang fortalte Appel mig, men længe efter, at han havde afværget, at en opfordring til mig om at blive folketingskandidat nåede frem i tide. Han havde svaret deputationen, at jeg vel nok var en slags venstremand, men meget kritisk og sikkert ville blive besværlig for partiet. Jeg var dengang ikke videre taknemmelig for hjælpsomheden, men karakteristikken af mig var vel for så vidt rigtig nok. Appels motiver til at ønske mig som efterfølger, kender jeg ikke, heller ikke, om kontakten med eleverne har spillet ind.

Som lærer havde jeg ret god kontakt med eleverne. Udenfor timerne var kontakten på grund af min medfødte generthed meget usikker. Lørdag aften, når der var »Klem«, kunne jeg gå ene omkring og længes efter, nogen ville sige noget til mig, så jeg som andre kunne komme med i samtalen. At give mig i snak med en af eleverne var jeg som regel helt ude af stand til. Men kom samtalen igang, kunne det hurtigt blive klart, at det nok egentlig ikke var manglende selvfølelse, der var årsag til hæmningerne.

Tirsdag aftener med åbent hus på Møllehuset, hvor vi havde vort hjem, til jeg blev forstander i 1928, betød meget for mange elever, men ikke mest for mig selv. Her kunne jeg få kontakt med de unge på en anden måde og en friere måde end i timerne på skolen, og da også få lejlighed til at tumle med andre emner end dem, timeplanen for mit vedkommende gav anledning til. Emnerne var skiftende og mangfoldige. Fremgangsmåden var altid den samme. En elev måtte fremsætte et spørgsmål eller foreslå et emne. I begyndelsen kunne det hænde, at der blev en lang og temmelig trykkende tavshed, for jeg kunne ikke begynde, men senere var der da spørgsmål nok. Eleverne var sommetider

imponeret over, at jeg efter nogle sekunders betænkningstid kunne give en undertiden timelang udredning af et emne, som jeg ikke i forvejen kendte, og som kunne omfatte videnskabelige, politiske, filosofiske, etiske og religiøse spørgsmål, men hemmeligheden var jo, at spørgsmålene klarede sig for mig selv samtidig med, at de klarede sig for eleverne. Det fængslende spørgsmål, den forventningsfulde stilhed, ønsket om at kunne gøre fyldest, og nogen evne til koncentration, så hele ens viden og tænkning stod til rådighed, betød, at man tænkte bedre i en sådan situation, end når man sad alene ved sit skrivebord.

Da Karen og jeg flyttede ind i forstanderboligen og overtog ansvaret for den gamle og så kendte skole, var hverken Europa eller Danmark kommet over verdenskrigens rystelser. Der var arbejdsløshed i Danmark. Hjemløse og arbejdsløse gik i demonstrationstog gennem Danmark. Men få år efter blev det meget værre. Den store økonomiske krise nåede fra U.S.A. til Europa og til Danmark. Den gav adskillige højskoler store økonomiske kvaler. Nogle højskoler måtte lukke. Askov Højskole klarede sig – hvad eleverne angår. Vinterskolen var stadig fuldmeldt, sommetider endog et år før kursus skulle begynde. Men i økonomisk henseende var det trangt nok. I det år, jeg blev forstander, var den samlede statsstøtte til Askov 54.000 kr., hvoraf de 25.000 var tilskud som udvidet højskole. I det sidste regnskabsår var tallet 22 gange så stort. Det blev særlig galt i krigsårene. Ganske vist blev højskoleloven ændret i 1942, men repræsentanter for de mindre højskoler fik gennemført, at der blev lagt loft over tilskuddet til den enkelte skole. Det var ikke just rettet mod Askov, som havde en særstilling som udvidet højskole, men det ramte Askov hårdt. Vi måtte alle i lærerkollegiet gå 10 pct. ned i de i forvejen beskedne lønsatser. Det er påskønnelsesværdigt, at de lærere, der havde uddannelse og anseelse nok til at kunne beklæde mere fremtrædende og økonomisk mere givende poster, alligevel holdt ud.

Eleverne havde en streng tid under besættelsen, hvor det kunne knibe med mad og især med varme. Men mon vi

nogensinde har haft et så fornøjelig trygt og godt samvær som i disse år.

I 1930'erne rasede der en voldsom intern kamp indenfor højskolen. Man brugte nogle slagord og sagde, at det var en kamp mellem »mytologer« og »humanister«. Jeg har aldrig kunnet lide de slagord. Jeg havde nære venner i begge lejre. Der var nogle af disse venner, som mente, at jeg ikke længere var en fuldægte grundtvigianer. Når jeg skulle ansætte en lærer, spurgte jeg ikke, om han var grundtvigianer, og om han tænkte på at melde sig ind i valgmenigheden. Jeg vidste udmærket, at mange af mine kolleger satte et spørgsmålstegn ved min rettroenhed, og så kunne jeg jo ikke udfrigte andre om deres.

Sommetider har man spurgt mig, hvilke krav jeg stillede til en kommende lærer. Jeg har haft svært ved at svare, for jeg havde ikke gjort mig klart, hvilke krav jeg burde stille. Jeg ønskede, at det var dygtige folk, der kom til Askov, ikke fordi dygtighed kunne klare det, men udygtighed kunne da endnu mindre. Men jeg har aldrig set et eksamensbevis; tallene der ville ikke sige mig noget væsentligt. Det afgørende var, om jeg fik indtrykket af, at ansøgeren virkelig var rede til at sætte alle evner og kræfter ind i gerningen. Hvis de første spørgsmål, jeg fik fra ansøgeren, angik løn og bolig, var jeg ikke interesseret i at fortsætte samtalen. Det er da lovligt at være interesseret både i løn og bolig, men hvis det var det mest betydningsfulde, ventede jeg ikke at finde en højskolelærer bagved. Iøvrigt var det sædvanen fra Appels tid, at de nye lærere, som kom, blev ansat på skolen, så snart de havde fået deres embedseksamen. De var i det første års tid både lærere og elever; faldt de til, kunne de blive og stifte eget hjem, og i modsat fald kunne de rejse igen uden at tabe ansigt. De skulle jo kun være der et år.

Den midaldrende mand, der allerede har en betydelig selvstændig gerning bag sig og kommer med hele sin husstand, kan være et meget værdifuldt indslag i lærerkollegiet, men falder den pågældende ikke til, vil et opbrud jo næsten uundgåeligt føles som et nederlag. I en fri skole som folkehøjskolen er det en afgørende betingelse, at den kan

drage medarbejdere til sig som virkelig vil tjene højskolen.

Askov Højskole blev besat under den anden verdenskrig, men først da krigen var ved at slutte. Det varede længe, inden vi så noget til tyskerne under besættelsen. De spredte forsøg på at beslaglægge skolen kunne afvises, da jeg vidste, at skolens bygninger var udset til at være lazaret. Til sidst, få måneder før kapitulationen, kom tyskerne med den uafviselige beslaglæggelsesordre, og inden længe var der ca. 1.000 tyskere indkvarteret på skolen. Det var en uhyggelig tid. Når man sad i sin hule oppe på hovedbygningen, var det de sårede soldaters skrig og jamren, der nåede ens ører, og ikke elevernes muntre stemmer. Men det må dog siges, at der herskede tysk disciplin på stedet. Der skete intet hærværk og fandt ikke meningsløse ødelæggelser af bygninger eller inventar sted. Det skyldes nok, at den unge tyske kommandant var et kultiveret menneske. Dengang måtte vi jo stå skarpt over for hinanden; jeg mærkede dog godt, at også han gerne ville skåne skolen. Det kan tilføjes, at denne mand, der nu er arkitekt, senere har lært sig dansk, og han har været elev på vort sommerkursus for lærere og har gæstet Askov flere gange. Sådan kan det altså også gå.

I 1953 trak Karen og jeg os tilbage fra forstanderposten. Vi havde ønsket, at det skulle være sket nogle år tidligere, men der var så mange vanskeligheder med at finde en ny forstander. Nu fandt man Knud Hansen. Det var et lykkeligt valg. Jeg deltager hver dag i skolens fælles middagsmåltid og sidder der ved bord sammen med Knud Hansen, som også er afgået forstander, og med den nuværende forstander, Helge Skov. Det giver mig en vis føling med de nuværende elever. Elevflokket på Askov er i dag meget forskellig fra den, der var her for 60 år siden, men når man har oplevet ændringerne fra dag til dag, mærker man ikke forskellen så stærkt. Kommer man i samtale med de unge, opdager man snart, at de har andre meninger, end man havde dengang. De har også et andet adfærdsmønster, men det har man jo også selv, så det er ikke så rystende.

I andelsbevægelsens tjeneste

Jeg er født andelsmand. Min far var andelsmand — formand for andelsmejeriet og brugsforeningen. Som skoledreng har jeg under min fars vejledning ført brugsforeningens regnskaber. Selve ideen forstod jeg vel ikke så meget af, men jeg syntes altid, det var morsomt, når agenter kom hjem til os og falbød deres varer.

Men ejendommeligt nok var det ingeniørvirksomheden, der gjorde mig til bevidst andelsmand. Da jeg som ung ingeniør kom til Askov, blev det mig hurtigt klart, at skulle det danske landbrug forsynes med elektrisk energi, slog de små elektricitetsværker, som i tiden før første verdenskrig i 100-tal var bygget udover landet, slet ikke til.

I 1892 — året, da København fik sit første el-værk — begyndte Poul la Cour med en bevilling på finansloven på 4.000 kr. årligt sine forsøg på at udnytte vindkraften til fremstilling af elektrisk strøm.

Forsøgene lykkedes så godt, at der i 1897 blev givet en ekstra bevilling på 27.000 kr. til bygning af en stor forsøgs mølle samtidig med, at den årlige bevilling blev forhøjet til 12.000 kr.

Den ny mølle blev opført efter tegninger af P. V. Jensen-Klint. Forsøgs møllen blev hans første arkitektoniske arbejde, og Grundtvigskirken blev det sidste.

I den første tid blev den elektriske strøm brugt til elektrolyse, dvs. til at adskille vandet i dets bestanddele: Ilt og brint, og disse luftarter opsamledes så i gasbeholdere. En brintflamme er kun svagt lysende, men pustes der ilt i den, bliver flammen meget varm, og rammer den et tungtmetalt stof, udsendes et blændende hvidt lys, der har næsten samme sammensætning som sollyset.

Allerede i 1894 blev foredragssal og gymnastiksal på

Askov Højskole oplyst med brintlys. Det havde visse ulemper. Installationen var kostbar. Brintatomerne er nemlig så små og livlige, at de smutter ud gennem væggen på et almindeligt jernrør. Luftarterne måtte derfor ledes i blyrør fra beholderen til lampen. Lampen skulle tændes med en tændstik, og en utæthed i ledningssystemet kunne skabe fare for eksplosioner.

Poul la Cour drømte dristige drømme om, hvad vindkraften kunne bruges til. Det lå nær først at tænke på den elektro-kemiske industri. Det var jo let at forvandle billige stoffer som køkkensalt og kalk til de mere værdifulde som natron og klorkalk. Det blev dog ikke til noget. Det var da også indtil videre mere nærliggende at forsyne hjemmene med elektrisk lys.

Ved århundredskiftet var der kun tre byer, København, Kolding og Hjørring, der havde et elektricitetsværk.

Den første bondegård i Danmark, der har fået elektriske installationer, er Jørgen Boesens gård i Askov, der er nabo til Forsøgsmøllen.

I 1902 blev Askov Højskole og en del af byen forsynet med strøm fra Forsøgsmøllen.

I 1903 blev på professor la Cours initiativ Dansk Vind-Elektricitetselskab oprettet, og dette selskab, der havde kontor på Forsøgsmøllen, gav de landboere, der ønskede at oprette elektricitetsværker, bistand af teknisk og økonomisk art.

I 1913 blev jeg bedt om at tale om elektriciteten i landbrugets tjeneste på den såkaldte landborigsdag i Århus. Her var der lejlighed til at gøre det klart, at landbrugets elektrificering kun kunne gennemføres på rationel måde gennem store højspændingsværker, men at denne løsning ville kræve meget store økonomiske investeringer.

Da denne beretning har en ret personlig karakter, lad mig så fortælle om en lille oplevelse ved denne lejlighed. Baggrunden er, at jeg altid har set yngre ud, end jeg efter almanakken er. Jeg kom til hotellet under frokostpausen og ville gå ind i den tomme foredragssal for at afvente mødetiden. Dørvogteren forlangte at se mit adgangskort. Jeg

sagde, at jeg intet havde, men at det var mig, der nu skulle holde foredrag. Manden lo temmelig ubehersket, og jeg måtte pænt vente udenfor. Da så endelig mødets leder, kammerherre Bech, kom og førte mig ind i salen, kunne jeg hævne mig ved i forbigarten at nikke venligt til den forbløffede dørvogter.

I den følgende tid talte jeg på et utal af møder om samme emne ud over hele landet. I disse foredrag gjorde jeg det klart, at skulle alle ejendomme, selv i spredt bebyggede distrikter, elektrificeres, var der kun en udvej: anlæg af store højspændingsværker, og det ville blive en kostbar historie. Det var naturligt, at jeg især interesserede mig for Vestjylland; jeg havde jo selv været landmand derude, til jeg var 19 år og kendte lidt til landbrugets økonomi, og jeg kunne vanskeligt tænke mig, at hver vestjysk landmand havde råd til de investeringer og driftsudgifter, som elektrificeringen ville kræve. På den anden side, hvis de mere velstående egne fik lamper og motorer, medens Vestjylland måtte klare sig med lygter og vandkraft som i gamle dage, så ville de dygtigste unge jo nok drage bort til andre egne, og situationen blive endnu mere håbløs. Altså det var nok bedst om muligt, at Vestjylland kom med blandt de første. Vestjyllands Andelselektricitetsforsyning blev dannet. Det var begyndelsen til det nuværende Vestkraft.

Men det var jo ikke alene tekniske men også organisatoriske opgaver, der skulle løses. Nordsjællands Elektricitets-selskab var organiseret som et aktieselskab, men det måtte være mere naturligt at forme samarbejdet som et andels-selskab, hvor alle interesserede direkte eller indirekte havde ret til at tale med og ret til at afgive stemme, når afgørelsen skulle træffes. Den erkendelse, at den demokratiske samarbejdsform var den selvfølgeligt rigtige i et sådant nyt forehavende, gjorde et stærkt indtryk på mig og genvakte min interesse for andelssagen.

Jeg blev draget ind i det praktiske arbejde vedrørende andelssagen, og det gik endda stærkt. 6 år efter, at jeg havde fået den første tillidspost som formand for den hjemlige brugs, blev jeg valgt til den højeste tillidspost inden for

bevægelsen, jeg blev formand for De samvirkende danske Andelsselskaber, Andelsudvalget. Når det var muligt, hang det sammen med de dramatiske begivenheder omkring den gamle Andelsbanks standsning.

Det var noget af en skandale, at denne bank, der jo nærmest var solvent, blev lukket.

Der må jo sættes streg under *næsten solvent*. Alle vidste, at bankens risiko gennem finansieringen af mælkeeksporten, var lige så stor som hele andelskapitalen. Der skulle en betydelig ny ansvarlig kapital til, hvis det skulle blive muligt at fortsætte. En nyvalgt ledelse med fhv. justitsminister Svenning Rytter som formand for bestyrelsen og mig som formand for repræsentantskabet skulle gøre et forsøg på at redde banken. Mejerierne havde jo sagt fra; spørgsmålet var, om andre andelsselskaber, f. eks. slagterier eller indkøbsforeninger, ville træde til. Jeg husker en afgørende begivenhed fra disse dage. Esbjerg Andelssvineslagteri holdt ekstraordinær generalforsamling for at drøfte, om vi skulle yde støtte til banken. Grundet på besværet med min lidet driftsikre lille bil, kom jeg temmelig meget for sent til mødet; da jeg gjorde undskyldninger for forsinkelsen, sagde formanden, det gjorde såmænd ikke noget, for der var ikke noget at komme efter. Bestyrelsen havde holdt møde, og man havde sonderet stemningen i forsamlingen, og der var absolut ingen stemning at støtte banken. Jeg bad alligevel om at få lov til at tale. Hvad jeg sagde, husker jeg ikke, men det har jo nok været noget om, at det jo var vestjyder, der havde dannet den første landbrugsandelsforening for godt et par menneskealdre siden, så det måtte forhåbentligt endnu være sådan, at de havde både vilje og kræfter til at bjerge andelsbevægelsen gennem en krise, når det nu var blevet nødvendigt. Ved afstemningen blev der et stort flertal for at tegne støttekapital til banken, og jeg var stolt. Nu ville andre slagterier sikkert følge efter, og banken kunne reddes. Efter mødet kom nogle af de mænd, der havde stemt imod og sagde, at jeg skulle nu ikke glæde mig for tidligt, for vedtagelsen på generalforsamlingen var ulovlig; det stred mod foreningens vedtægter, generalforsamlin-

gen kunne ikke selv med et nok så stort flertal disponere over slagteriets formue. Den kunne kun bruges til slagteriets egne formål. De ville straks anlægge sag og få konstateret, at vedtagelsen stred imod vedtægterne. Jeg vidste udmærket godt, at kun få andelsforeninger havde en formålsparagraf, der tillod, at midlerne blev brugt til andet end foreningens egne snævre formål; bare antydning af, at der kunne rejses retssag, ville være nok til at gøre det hele håbløst. Og andre udveje var der jo ikke. Få år i forvejen havde Landmandsbanken været ude for et tab af en helt anden størrelsesorden, men her trådte både Nationalbank og staten til med garanti over for indskyderne. Denne vej var ikke farbar her. Landmandsbankens sammenbrud ville rumme en fare for hele samfundet, men Andelsbanken var jo ikke en stor bank, og den var jo kun bøndernes egen bank, det var naturligvis kedeligt, at banken måtte lukkes, men bønderne kunne jo holde sig til, hvad de havde forstand på.

Jeg blev valgt af andelshaverne til medlem af likvidationskomiteen og tog imod valget, hvad Jacob Appel iøvrigt misbilligede. Slaget var tabt, men der var vel tid til at vinde et nyt. Jeg ville godt være med til at bjerge ud af sammenbruddet mulighederne for at rejse en ny Andelsbank igen, så nederlaget ikke blev uopretteligt. Dertil krævedes jo også, at andelsbevægelsens højborg i København, Axelborg, forblev i andelsfolkernes eje. Det sidste var en vanskelig opgave, men det gik. Dengang var jeg dybt skuffet over, at det ikke lykkedes at redde banken; senere fik jeg den opfattelse, at det nok var godt, at det gik, som det gik. Selv om vi dengang måske kunne have fået samlet nogle millioner sammen, så ville det have været meget vanskeligt at overvinde mistilliden til banken, og den hurtige realisation af en række risikable engagementer betød i den relative gode tid, som vi var inde i, at tabene blev ret små. Banken ville næppe have klaret kriseårene i slutningen af tyverne, og da ville tabene være blevet af en helt anden størrelsesorden. Måske var det chok, som andelsfolkene fik ved sammenbruddet, også gavnligt.

Når man tillagde andelsbevægelsen så stor betydning

både folkeligt og økonomisk, som jeg gjorde, kunne man ikke trække sig tilbage, når modløshed og rådvildhed herskede blandt andelsfolkene. Jeg trak mig tilbage som formand for andelsudvalget, da jeg blev forstander for Askov Højskole, men fortsatte som menigt medlem og som formand for F.D.B.s repræsentantskab i mange år.

I de mange år, jeg var formand for repræsentantskabet, rejste jeg en gang om ugen fra Askov med nattoget til København og kom hjem den følgende nat med et tog, der altså var her om morgenen.

Der skete meget i disse år inden for Fællesforeningen med hensyn til rationaliseringer, både fabrikker og handelsafdelinger og udbygningen af det Nordiske Andelsforbund. De 21 centrale afdelinger, som der engang var, blev begrænset til de nuværende 7. Det var vel egentligt ikke stort, jeg kunne udrette udover at blive på skansen. Men skal jeg nævne en enkelt begivenhed, som jeg tror betød noget, så er det Andelsstævnet på Ryslinge Højskole. Skolebestyrer L. A. Godsk, Odense, uddeler Christian M. Petersen, Ryslinge, og jeg indbød i 1926 til et 3-dages andelsstævne på Ryslinge Højskole, så folk inden for andelsbevægelsen kunne få tid og lejlighed til at få talt sammen om situationen. Jeg kan måske gøre mest klart ved at læse nogle citater af indledningstalen ved dette Andelsstævne.

Jeg sagde: »Vi vil begynde med at ønske hverandre vel mødt til dette stævne, det er jo ikke sådan her, at nogle er værter, andre gæster, at de første skal sørge for, at de sidste morer sig, heller ikke er vi kommet sammen som repræsentanter for denne eller hin forening. Vi er kommet som de jævne mennesker, vi til daglige er, for at tale frit ud om en sag, der ligger os alle — jeg tror at kunne sige — varmt på sinde, en sag, som vi ved har haft indgribende betydning i de slægtled, der svandt, og som vi tror også i kommende tid rummer en kilde til sundhed og styrke i vort folk. Og nu er det os, der er sat til værn om denne sag, nu er det vort ansvar, hvordan den rygtes«.

I 3 dage søgte man her at gøre status over andelsbevægelsen, ledende folk af forskellige grene af bevægelsen var

til stede. Byernes Kooperation var også repræsenteret gennem sekretær Frederik Dalgård. Der blev ikke vedtaget resolutioner eller lignende, men det blev klart, at oplysningsarbejdet var forsømt, at alt for mange medlemmer ikke rigtigt vidste, hvad det hele drejede sig om, og ideen til andelsskolen, bladet Samvirke, F.D.B.s oplysningsvirksomhed og adskilligt mere blev fostret ved denne lejlighed.

Det spørgsmål er ofte rejst: »Hvad er de egentlige betingelser for den særlige vækst, andelsbevægelsen har fået i vort land?«

Prins Peter af Grækenland har i en iøvrigt fornøjelig bog om den danske andelsbevægelse meget håndfast hævdet, at årsagen til andelsbevægelsens opståen og vækst er den økonomiske nødvendighed, og det er da helt rigtigt, at uden den økonomiske nødvendighed går det ikke. Men det er ikke en tilstrækkelig betingelse. Den økonomiske nødvendighed er til stede mange steder på kloden i dag, ikke mindst i u-landene, og alligevel går det tungt med andelsbevægelsen. Den første betingelse er, at man kommer hinanden ved, har samfølelse, finder det naturligt at hjælpe hinanden, den indstilling havde danske bønder, måske som en arv fra landsbyfællesskabets tid, men den blev også styrket gennem de folkelige og kristelige vækkelser i det 19. århundredes første halvdel.

Som en anden betingelse kan nævnes, man kan regne med almindelig hæderlighed, at man stoler på hinanden og regne med, at den enkelte ikke vil berige sig på andres bekostning, selv om chancerne skulle være til stede.

Endelig kræver andelssamarbejdet et vist vidsyn. Det kan være nødvendigt for den enkelte at give afkald på en øjeblikkelig fordel, fordi den øjeblikkelige gevinst ville skade den fælles virksomhed og derfor i det lange løb være uheldig. Der er vel ingen grund til at kalde et menneske, der er udrustet med denne samfølelse, hæderlighed og horisont for idealist; det er jo blot kvaliteter, der er fornødne for enhver borger i et sundt demokratisk samfund.

I vore dage afløses de små andelsforeninger, hvor den

enkelte kunne gøre sig gældende af landsomfattende fusioner, hvor afstanden fra det jævne medlem til topledelsen bliver uoverkommelig lang.

Vanskelighederne er de samme i det økonomiske som i det politiske demokrati, når tallene bliver så store, at det direkte demokrati ikke kan gennemføres, og man må nøjes med repræsentativt demokrati. Så må der sættes meget ind på, at den enkelte vælger eller det enkelte medlem virkelig får besked om det fælles foretagende og får fornemmelsen af at være med og medansvarlig for hele foretagendet. Inden for andelsbevægelsen gøres der praktisk meget for at drage de enkelte med.

Det er vel nok sådan, at folkehøjskolen har betydet meget for andelsbevægelsen. Men betydningen er nok mest indirekte. Andelsbevægelsen har som andre bevægelser fået sin plads i historietimerne, og samfundslæren på højskolerne, men undervisning i, hvordan man opretter en andelsforening, har man næppe fået. Betydningen ligger i, at den indstilling, som betinger samarbejdet efter demokratiske former, kan være blevet styrket under højskoleopholdet, den enkelte kan her have oplevet sig selv som et led i en større sammenhæng, fået styrket den samhørighed og ansvarsfølelse, som gør samarbejdet under demokratiske former så naturligt.

Andre gøremål

Højskolen blev stedet, hvor jeg måtte lægge min arbejdskraft. Ved et tilfælde blev jeg højskolemand, og som sagt kunne der nu og da i mit stille sind melde sig spørgsmålet, om det nu også var det rette for mig. Men valget var truffet.

Tidligt blev jeg klar over, at det er godt for en højskolemand også at have opgaver uden for højskolen. Der kan være noget farligt i kun at færdes indenfor højskolen. Ganske vist krævede højskolearbejdet, at man stadig var med i det. Der var undervisningen – naturligvis – det væsentligste. Der var megen administration, og vort kontor var beskedent. Der kom mange gæster, også fra udlandet. De kom for at få noget at vide om, hvad dette mærkelige fænomen en højskole var. Tit havde vi fremmede talere. Man har sagt, at Askov Højskoles talerstol er den frieste her i landet. Det lyder stærkt, men vi har haft en stor og broget skare af talere. Det kan man studere i skolens årsberetninger. Kulminationen var højskolens efterårsmøde, først i fem dage, siden i tre dage. Mange foredrag hver dag. Jeg har næsten hørt dem alle.

Hurtigt blev jeg klar over, at det er nødvendigt for en højskolemand også at komme i andre kredse. Højskolen er en verden for sig; den er spændende. Men for mig blev det en nødvendighed også at komme sammen med helt andre mennesker og komme ind i drøftelser om ting, der ikke lige dukker op på højskolen. Det blev for mig i første række andelsbevægelsen. Det var forfriskende og fornyende en gang om ugen at lede et møde i København, hvor man drøftede alle de praktiske ting, som en brugsforeningsbevægelse må beskæftige sig med.

Jeg kan godt tilstå, at jeg nu og da fik tilbud om at blive

noget ganske andet end højskolemand. Engang i sidste halvdel af 20'erne fik jeg besøg af en mand, jeg ikke kendte. Da vi havde talt sammen en times tid, uden at det var gået op for mig, hvad mandens ærinde egentlig var, spurgte jeg, om der var noget, jeg kunne hjælpe ham med. Han svarede, at det var der ikke; men han vidste, at jeg var uddannet som ingeniør og nu var højskolelærer. Det fandt han lidt mærkeligt. Men endnu mærkeligere var det, at han i aviser havde læst, at jeg var blevet tilbudt en stilling som valgmenighedspræst, og en anden avis havde talt om, at jeg nu skulle være direktør for en bank. Sådan et mærkeligt fænomen ville han nok stifte bekendtskab med. Det var for så vidt rigtig, hvad han sagde. Jeg havde fået opfordringer. Men det fristede mig ikke. Jeg har ingen fornemmelse af, at jeg har stået over for et valg — undtagen da jeg som ung første gang var på Forsøgsmøllen og der besluttede, at jeg ville være elektroingeniør, hvis der var de økonomiske og evnemæssige forudsætninger for det.

Siden hen har jeg blot gjort, hvad man bad mig om, eller hvad der lå så lige for, at jeg følte mig forpligtet. Et levebrød skulle jeg naturligvis have, men det var ikke det, jeg spekulerede mest på. Da Appel bad mig om at blive lærer på højskolen, tænkte jeg på, om jeg skulle spørge om, hvad lønnen var, men jeg opgav det. Jeg kunne jo nok selv regne ud, at hvis jeg var interesseret i en stor indtægt, skulle jeg søge andre græsgange, men når andre folk kunne leve af at være højskolelærer, så kunne jeg vel også, og det hele skulle jo heller ikke vare så længe.

Jeg tror nok, at jeg har en medfødt vestjysk sans for penge, men måske derfor har økonomiske bekymringer aldrig plaget mig. Jeg vidste, hvor lidt man kunne nøjes med og være glad endda. I studentertiden var den vildeste luksus, at min ven, Jesper Simonsen, senere højesteretsdommer, og jeg en gang om året drak en kop chokolade på den fine café La Reine ved dronning Louises bro. Jeg havde en trykoverbevisning om, at hvis ikke helbredet totalt svigtede, så ville jeg altid på en eller anden måde kunne skaffe det daglige brød. Med hensyn til højskolen viste det sig, at lønnen

var 200 kr. om måneden, og på den faste indtægt giftede Karen og jeg os i 1911.

I Askov kom jeg til at høre hjemme, men jeg har været med til at starte højskoler på danskhedens yderposter i Sydslesvig og på Grønland.

Starten af Jaruplund Højskole er en ret dramatisk historie, der iøvrigt er beskrevet i det 50-års jubilæumsskrift, som det danske skolevæsen i Sydslesvig udgav i jubilæumsåret 1970. Det var jo en nærliggende tanke, at der efter krigen burde skabes et centrum i Sydslesvig for dansk folkeoplysende arbejde. Ved en fortrolig samtale den 1. august 1945 i et sommerhus lige nord for grænsen, hvor Niels Kjems, Flensborg, Hans Lund, Rødding, og jeg var til stede, lagde vi planer for arbejdet og blev enige om, at det ville være smukt og rigtigt, om de danske højskolefolk byggede dette centrum i skikkelse af en folkehøjskole, og dette kunne blive en gave til den danske sydslesvigske ungdom. Et udvalg blev dannet, og en indsamling sat igang. Vi købte nogle tyske militærbarakker og regnede med, at vi kunne bygge hele skolen for en 100.000 kr. Men tysk chikane sinkede arbejdet i to år og hindrede, at skolen kom til at ligge ved Sankelmark sø, som vi havde planlagt. At materialet til barakkerne lå udsat for vejr og vind i den tid betød, at meget måtte fornyes, og da D-marken samtidig steg i kurs, kom skolen til at koste over en kvart million kr. Bygherrerne var forstanderne på de 3 gamle grænseskoler, Rødding, Ladelund og Askov. Vi måtte garantere over for pengeinstitutterne, at pengene var til stede; det var de nu ikke altid, når de skulle bruges, men de kom. Det, der reddede os, var, at en hel række danske andelselskaber trådte til og gav os en gave på ca. 125.000 kr. til sagen. Højskolerne og andelsforeningernes penge slog så godt til, at vi efter byggeriets afslutning har kunnet overlade skolen ca. 65.000 kr. til særlige formål. Vi havde lidt naivt sat vor lid til, at de magthavende engelske militære myndigheder ville hjælpe os over for de vrangvillige tyskere, men det blev en skuffelse. De engelske officerer var venlige nok, når vi forhandlede

med dem, men de var særdeles uinteresserede i vore skoleplaner. Da Hans Lund og jeg søgte om indrejsetilladelse til Flensborg for at forhandle med nogle sydslesvigere om højskoleplanerne, tog det næsten et halvt år, inden vi fik denne tilladelse. Til sidst måtte både udenrigsministerium og undervisningsministerium træde til over for de engelske myndigheder, inden tilladelsen blev givet. Først den 8. september 1950, efter 5 års forløb, blev højskolen indviet i Jaruplund med cand. mag. Jørgen Jessen som forstander.

Da det viste sig, at der var brug for skolen, og at arbejdet lykkedes, syntes undervisningsminister Jørgen Jørgensen, at barakbygningen ikke var præsentabel nok. Den er nu erstattet med en moderne skolebygning, og kun en betonstøbt kælder er tilbage af den oprindelige barakskole.

I 1953 fik jeg fra Grønlandsministeriet en indbydelse til at besøge Grønland med den opgave at undersøge, hvad der kunne og burde gøres for ungdomsundervisningen deroppe. Rejsen kom til at foregå samtidig med, at styrelsen for den Kongelige Grønlandske Handel var på inspektionsrejse i Grønland. Min ven, førstedirektør Ebbe Groes, der var formand for styrelsen, indbød mig til at følge med, og det gav mig lejlighed til at besøge alle grønlandske byer fra Thule til Nanortalik og mange udsteder. Ved at tale med præster og kateketer og andre, der kendte ungdommens forhold, det blev mig ret hurtigt klart, at der var brug for en folkehøjskole deroppe.

Undervisningsministeriet var også rede til at støtte en sådan folkehøjskole i Grønland som andre danske højskoler, men det betød, at for at rejse skolen, skulle skaffes af privat vej en sjettedel af den fornødne startkapital. Denne sag blev også ejendommelig nok klaret i løbet af få måneder ved store bidrag fra Kaj Munks mindefond, Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler og en privat indsamling. Imidlertid slog det ikke til at have det økonomiske i orden. Rejsningen af skolen skulle indpasses i Grønlandsministeriets byggeprogram, og her mente man, der stod mere væsentlige ting på dagsordenen end en folkehøjskole. Det var Johannes Kjærboel, der som minister for Grønland skar igen-

nem, så skolen blev bygget i Holsteinsminde og kom til at bære Knud Rasmussens navn. Vor ængstelse for, at de unge grønlændere ikke skulle søge skolen, fordi de her for første gang selv skulle betale noget for undervisningen, viste sig at være ubegrundet. Skolen har stadig været fyldt med elever, og den står nu for en påkrævet udvidelse.

Sammen med fru Lise Munk og Mads Lidegård var jeg indbudt til indvielsen i juli 1962. Vi var på højskolen i 8 dage og deltog i det første kursus deroppe.

Jeg har været rådgiver for mange højskoler. Det lå jo nær at spørge Askovs forstander og den mangeårige formand for højskolernes forening om vejledning, når det gjaldt udformninger af skolernes fundats og økonomiske forhold. Men de, der opretter en højskole, ved jo nok selv, hvorfor de gør det og spørger ikke andre, hvilken linie skolen skal følge.

Askov har som udvidet højskole haft en særstilling og i visse henseende været forbilledlig; allerede i 1885 blev Askov fællesskole, dvs. havde mandlige og kvindelige elever på samme tid, og i 1898 blev den en selvejende institution; det tog mange år, inden andre højskoler fulgte efter, men nu er i begge henseender næsten alle højskoler fællesskoler og selvejende institutioner.

Når man kom til Askov før første verdenskrig og har oplevet at blive indbudt som taler i et sønderjysk forsamlingshus, og når man så ved ankomsten fik et medlemskort til foredragsforeningen stukket i hånden med besked om, at hvis der bliver givet tegn nede fra døren af dørvogteren, så skulle man stige hurtigt ned af talerstolen, sætte sig blandt tilhørerne, for nu var den tyske gendarm i anmarch, og en anden ville bestige talerstolen og give sig til at læse op af en dertil anbragt bog, ja, så blev man da uvilkårligt interesseret.

Men mere betød det under første verdenskrig at besøge sønderjyske hjem, hvor man ængstedes for sønnerne ved fronten eller sørgede over de døde. Jacob Appel var sønderjyde, og Askov Højskole var rent historisk knyttet så nær til Sønderjylland, at man skulle være meget hårdkogt for ikke at blive grebet af grænsens sang.

Når jeg senere blev særligt knyttet til Sprogforeningen, skyldes det nok min beundring for foreningens daværende formand H. P. Hanssen, Nørremølle.

I årene før første verdenskrig kom han i stor hemmelighedsfuldhed til Askov hver vinter og holdt en række foredrag for eleverne om udenrigspolitik. Som tysk rigsdagsmand skulle han være varsom, og offentligheden måtte intet vide om disse besøg.

Men det var første gang, jeg mødte et menneske, der virkelig havde europæisk horisont, det oplevedes næsten som en indvielse.

Sprogforeningen blev oprettet i 1880 for at værne det danske sprog i Sønderjylland. I dag er det danske sprog ikke truet nord for Skelbækken. Man mener derfor, at de organisationer, der blev dannet før genforeningen til værn om dansk sprog og kultur, nu passende kunne ophæves. Når det alligevel ikke er sket, er det fordi Sprogforeningens arbejde i stigende grad ganske stilfærdigt er flyttet mod syd, altså nu virker i Sydslesvig. Selv om den danske stat støtter dansk sprog og kultur dernede med store midler, viser det sig dog, at den interesse, der er for at lære dansk i vide kredse af befolkningen, stiller opgaver, der lettere klares af en lille helt fritstående forening end af de store organisationer.

Jeg er interesseret i et universitet for Sønderjylland, men mener, at det er bedst, at selve universitetet ligger uden for landsdelen. Da det blev bestemt, at der skulle oprettes et jysk universitet, var jeg meget ivrig for, at dette ikke skulle ligge i Århus, men i det nyligt genvundne Sønderjylland og agiterede for det, indtil H. P. Hanssen belærte mig om, at det ville være uklogt og urigtigt, fordi det fra tysk side ville blive opfattet som en provokation. Det ligger vel noget lettere og anderledes nu, men en kappestrid imellem et dansk universitet i en sønderjysk by og et tysk universitet i Flensborg er næppe ønskeligt.

Den første, der fremsatte tanken om at udnytte det gamle kloster ved kirken i Løgumkloster, var provst Schülein. Han tænkte sig nærmest et slags protestantisk kloster. Men det

var pastor Bork Hansen, der tog tanken op og gav den et bredere sigte. Der blev oprettet en selvejende institution, Løgumkloster Refugium, med en bestyrelse, der repræsenterede både kirkelige kredse og de nationale foreninger. Selv sidder jeg i bestyrelsen som repræsentant for Sprogforeningen.

Refugiets formål er, som det fremgår af dens fundats, at skabe et sted, hvor arbejdende mennesker kan komme og søge ophold i kortere eller længere tid for gennem stilhed, læsning og fordybelse at søge afspænding og hvile samt hente åndelige impulser, der kan styrke dem til hverdagens opgaver.

Men altså! Det er ikke noget kloster, og det er ikke en mildere form for hospital.

Gæsterne er helt frit stillet; de kan deltage i morgensangen på Refugiet og aftensangen i kirken, hvis de har lyst, men det er ikke påfaldende at lade være. Det er mange gæster, der i de nu forløbende år har hentet hvile og opmuntring på Refugiet. Refugietanken tages jo nu op andre steder i landet.

Refugiet har også udadgående opgaver med afholdelse af møder, koncerter og kursus.

Selv er jeg meget interesseret i, at de mennesker, der kommer over grænsen sydfra, straks møder gode og lødige udtryk for dansk kultur. Jeg tænker mig uvilkårligt disse steder udspændt som et bælte fra Tønder til Sønderborg. I Løgumkloster findes den smukke kirke og det restaurerede kloster samt refugiet og højskolen, og vi regner med, at præstehøjskolen får hjemsted her fremover, og videregående planer forberedes. Det er naturligt ud fra stedets historiske forudsætninger, at det især er det kirkeligt prægede kulturarbejde, der får hjemsted i Løgumkloster.

Nu har Løgumkloster i nær forbindelse med Refugiet fået et museum for Olivia Holm Møller. Hun var en kender af Mexico, Indien og Afrika, men hun kendte vist ikke videre til Sønderjylland, og hun var heller ikke videre kirkelig.

Hundreder af mennesker rejser hvert år fra Løgumkloster til Noldemuseet nogle få kilometer syd for grænsen. Det føltes lidt fattigt, at vi ikke kunne indbyde de mange tusinde turister, der årligt gæster Løgumkloster, til at se en dansk kunstners billeder. Vi vidste, at Olivia Holm Møller gerne ville overdrage sine kunstværker til et museum, der ville modtage dem, og vi tog imod. Det er rigtigt, at Olivia Holm Møller hverken er særlig national eller kirkelig, men hun har noget på hjertet, og hendes kunst er tilgængelig for almindelige mennesker, og man siger jo, at al god kunst er national, men at den bevidste nationale kunst er mindre heldig.

Ved dagens begyndelse

Hvis vi prøver at læse i Ny Testamente, så oplever vi tit, at vi synes, at teksten er vanskelig at forstå — nok mest fordi de samfundsforhold og den daglige tilværelse, der er baggrunden for det, vi læser, er helt anderledes, end det vi kender. Og selv hvor vi nok forstår ordene, kan vi finde beretningen urimelig eller ligegyldig, fordi vi ikke rigtig synes, at det, der står, kommer os ved.

I min ungdom syntes jeg, at en sproglig vending som *at give stene for brød* var mærkeligt, for hvem ville falde på det. Man kunne jo da ikke narre nogen på den måde, og jeg syntes også, at lignelsen om de to mænd, hvoraf den ene byggede sit hus på sand og den anden på klippen, var skrækkelig banal. Man behøvede da ikke at gå til bibelen for at finde ud af, at den første bar sig tåbeligt ad.

Sandet var jeg fortrolig med. Klitterne ved Vesterhavet havde jeg daglig for øje, og hvem ville drømme om at bygge sit hus på flyvesand.

Da jeg nogle år senere kom til Palæstina, forstod jeg, at pointen i disse beretninger *ikke* er den store ydre modsætning, men tværtimod ligheden mellem stene og brød, sand og klippe. Brødet bagtes dengang — og det gør det nok mange steder den dag i dag — på den måde, at dejen hældes i en lille fordybning i den glødende aske fra et lille bål. Når brødet var bagt, og man havde børstet asken af, havde man en kovring, som man kaldte det i Vestjylland, et rundt brød af gulgrå farve og på en sådan størrelse, at det strakte som føde for en mand en dag.

De løse kalksten i Judæas ørken, der var tilslebet af sandblæsten, havde samme form og farve og ofte samme størrelse som et brød, og da forstod man pludselig noget, og

der blev sammenhæng i tingene. På Jesu tid har det rimeligvis været en nærliggende spøg at række den, der bad om brød, en sten, men spøgen lod sig jo hurtigt afsløre.

Da Jesus efter dåben i mange dage havde vandret i Juddæas ørken for at besinde sig på sit kald og efterhånden følte sig sulten, har han nok set, at der lå jo et brød, men da han tog det op, opdagede han, at det var en sten, men at bruge de kræfter, der var givet ham, til på en nem måde at skaffe sig det daglige brød, måtte afvises som en fristelse.

Mere vanskeligt er det med sandet og klippen. Når kalkstensklippen, der danner jordbunden i Palæstina, forvitrer, dannes der fint ler eller sand. Når regnen bløder det igennem, bliver det til et uformeligt ælte, men når det er tørt, er det hårdt som sten. Det er ligesom klæget i vore marskenge. I den lange regnløse periode er »sandet«, om man kan kalde det sådan, af samme stof, samme farve og samme hårdhed som den uforvitrede klippe, og man synes, at her må man da trygt kunne bygge sit hus. Men i regntiden, når vandet skyllede ned, kunne det hænde, at leret opløstes, så grunden under huset gled bort, og huset styrtede sammen.

Grundvolden syntes solid, men var det alligevel ikke, når uvejret kom. Jesus, der var kendt med bygningshåndværket, må have været fortrolig med denne katastrofemulighed.

Men hvad vil mesteren sige med denne lignelse, hvad skal den sige os?

Det ligger jo nær at spørge: Hvad regner vi for sikker grund at bygge vort liv på? En god stilling, et godt udkomme, et godt helbred og lykkelige familieforhold. Det kan da også bære langt og længe, men selv under de lykkeligste kår vil det dog kun vare til en tid. Til sidst vil det altsammen undergraves og mistes.

Men er der så alligevel en »klippe«, der bærer, når alt andet svigter? Jesus indleder fortællingen med at sige: »Den, der hører mine ord og handler efter dem, han er som en forstandig mand, der bygger sit hus på klippegrund«. Men hvad er det for ord, der er tale om? For hvis det er ord, vi vanskeligt kan høre og slet ikke efterleve, er vi jo lige vidt.

Lignelsen om huset på klippen fortælles i slutningen af

bjergprædiken, så det ligger jo nær at tænke på bjergprædikenens mange og vanskelige ord.

Det ejendommelige ved saligprisningerne i begyndelsen af bjergprædikenen er, at de ikke er rettet til de retskafne, til de fromme eller rettroende, men til de magtesløse, de sørgende, de sagtmødige og dem, der hungrer og tørster efter retfærdighed, d.v.s. til de søgende, til dem der ved, at de ikke selv kan klare det egentlige liv, og derfor er modtagelige for det gode budskab.

Den urokkelige grundvold for vort liv er ikke noget, vi hersker over eller ejer, men noget der gives os af livets Gud – om vi tør tage imod.

Det er morgen, og vi skal igang med dagens arbejde. Desværre — tænker nogen, mens andre siger: Godt det samme.

Hvis man stiller det spørgsmål: Hvorfor arbejder du egentlig, ja så vil svaret vel oftest blive: fordi jeg er nødt til det. Jamen — hvorfor er du nødt til det — jo for at tjene penge. Det er i orden. — Men det er værd at klare sig, at vi må tjene andet og mere ved vort arbejde — ellers bliver det utåleligt, ja umenneskeligt, hvad det jo desværre også undertiden er.

Psykiateren Victor Frankl siger efter sine dyrekøbte erfaringer i Hitlers koncentrationslejre, at det er menneskets dybeste behov, at der er mening i vor tilværelse. Det er derfor ikke blot en betingelse for et sundt samfund, at alle kan få arbejde, men også, at der er ræson i arbejdet.

Da de franske soldater efter første verdenskrig vendte tilbage, havde man ikke arbejde til dem. Rustningsindustrien var standset, og den civile produktion var endnu ikke kommet igang. Man havde simpelthen ikke arbejde at sende dem tilbage til. Derfor blev ikke alle tropper hjemsendt. De blev i stedet for sendt ud at grave skyttegrave på marsmarken ved Eiffeltårnet og senere kommanderet til at jævne dem igen.

Der blev mytteri!

Men hvorfor dog? Arbejdet var ikke strengt, det var ufarligt og godt lønnet, men det var utåleligt, fordi der absolut *ingen* mening var i det. Her var *intet* andet at tjene end pengene.

I tiden før maskinalderen kunne landbrugs- og håndværksarbejde være strengt, men der var *mening* i det. Det var ganske enkelt nødvendigt, hvis folk skulle have føde, klæder og husly.

Det kan være vanskeligere at indse arbejdets nødvendighed for den, der arbejder med en eller anden detalje inden for industrien, men der er jo dog til syvende og sidst mening i at lave f. eks. køleskabe og radioapparater.

Vi har en uheldig arv at slæbe på i vor vesterlandske kultur — den nemlig, at intellektuelt arbejde anses for *finere* end legemligt arbejde.

I den græske og romerske oldtidskultur overlod man det legemlige arbejde til slaverne, det sømmede sig ikke for frie mænd.

Da kristendommen kom til, vandt den især udbredelse blandt jævne folk, og det ændrede naturligvis synet på arbejdet *noget*, og vestens klostre søgte også at hævde arbejdets adel. Frans af Assisi sagde til sine munke: Jeg har selv arbejdet med mine hænder, og jeg vil, at brødrene skal gøre et hæderligt arbejde med deres hænder. Kan de ikke, må de lære det. Løsenet var: ora et labora — bed og arbejd, men alligevel gik det sådan, at *de* hellige munke, der brugte tiden til skriftstudier og meditation, var mere ansete end lægbrødrene, der arbejdede i hus og have, og ikke få af Franses små brødre endte som tiggermunke.

At det såkaldte åndelige arbejde er fornemmere og værdigere end det legemlige, er en urimelig og urigtig opfattelse, men den er vanskelig at udrydde.

Imidlertid har den, der udfører det legemlige arbejde, den fordel, at kunne konstatere, at der *sker* noget. Håndværkeren, der bygger et hus, kan se sit arbejdes resultat — og kvinden, der syr tøj til sine børn, sidder med resultatet i sine hænder.

Når man som ung landmand havde mejet rugmarken med le og senere tærsket rugnegene med plejl, så havde man rent bogstaveligt bragt det daglige brød tilveje, så kunne man med tilfredshed overskue dagværket og trods træthed opleve, at der sænkede sig en dyb glæde over sindet.

Når man senere stod på en talerstol, gav det mere ydre anseelse, og man havde jo da lov at håbe, at en og anden, der lyttede, fik noget ud af det, men se det eller vide det kunne man ikke.

Luther søgte energisk at højne respekten for det legemlige arbejde. Han siger et sted: Når en fattig tjenestepige fejer huset og gør det i tro på Gud, så øver hun et bedre værk og en større Guds-tjeneste end den hellige Anthonius i ørkenen. Og videre siger han: Gud finder behag i dit arbejde og regner det for en herlig Guds-tjeneste, fordi det ikke blot er et arbejde, men et kald.

I dag vil vi prøve at tale om dette at tro. Hvad betyder det? Hvad er det?

I daglig tale mener vi med ordet tro — usikker viden. Jeg siger f. eks.: Jeg tror, det bliver fint vejr på søndag, hvilket betyder, at jeg håber det, men selvfølgelig *ved* jeg det ikke.

I kirkeligt præget sprog betyder ordet tro naturligvis noget andet, men ikke altid det samme.

I *min* barndom betød det at anse alle bibelske beretninger for ubetinget sande. Hvis man ikke opfattede skabelsesberetningen i 1. mosebog bogstaveligt, var man ikke troende.

I dag ville man nok sætte skellet mellem tro og vantro et andet sted, hvis man i det hele taget vil beskæftige sig med begrebet tro ud fra synsvinklen tro *at* dette eller hint forholder sig sådan, i stedet for at tro på.

Hvad er da tro?

Er det den meget følelsesbetonede oplevelse at være kommet til tro gennem omvendelse, som man i pietismens dage lagde mere vægt på end den rette mening. Eller har tro også noget med vilje og handling at gøre?

Det mente i al fald Eivind Berggrav, der var biskop i Oslo under besættelsen af Norge. Han siger, at vi i vor tid, der er så stærkt præget af det funktionelle, må se troen som en funktion, og den side af troen kan vi da også få bekræftet ved at læse i Ny Testamente, hvor det hedder: Ikke enhver, som siger Herre, Herre, skal komme ind i himmeriget, men den som gør min fars vilje. — Eller vi kan tænke på fortællingen om de to brødre, der blev bedt om at gå ud og arbejde i vinmarken. Den første sagde ja, men gjorde det ikke. Den anden sagde nej, men fortrød og gik i gang med arbejdet. Ingen af dem er jo særlig beundringsværdige, men

ham, der *gjorde* det rigtige, er dog at foretrække for ham, der bare *sagde* det rigtige.

Og tænker vi på den barmhjertige samaritan, ja, så har han formodentlig været både overtroisk og uvidende og har ikke haft nær så rigtige tanker om Gud som præsten og levitten, der hastede afsted til tempeltjenesten, men han *handlede* rigtigere.

I den mærkelige fortælling i Matthæus-evangeliet det 25. kapitel om dommedag kommer det også klart frem, at det afgørende ikke er den rene lære eller omvendelsen, men funktionen.

»Jeg var sulten, og I gav mig at spise« — »Jeg var tørstig, og I gav mig at drikke«.

Ja, men har da ikke både Paulus og Luther hamret fast, at det ikke er de gode gerninger, der frelser.

Jo, og med rette.

Men *her* er der ikke tale om gode gerninger — dem vi altid er os særdeles bevidst, uanset om vi praler af dem eller tier med dem.

Pointen i denne historie er netop — og det vil man forstå, hvis man læser den i sin helhed — at hverken de, der havde ydet hjælpen, eller de, der havde undladt at hjælpe, var sig det bevidst. Med dem på den højre side var det bare sådan, at deres interesse og omhu helt selvfølgeligt omfattede det menneske, de mødte på deres vej og som trængte til deres hjælp på en eller anden måde. *De* var skikkede til det egentlige liv. For det egentlige liv er ikke noget, vi kan eje alene. Det består — i mødet med andre mennesker — at give og at tage imod, selvforglemmende og selvfølgeligt, som vi i glimt kan opleve det i forholdet til vore allernærmeste.

Men heller ikke hermed er tro defineret.

Undertiden kan det at finde modsætningen til et begreb virke klarende. Men hvad er modsætningen til tro?

Det nytter ikke at sige vantro. Det er ingen forklaring. Bedre er det at sige tvivl, men det er heller ikke en tilfredsstillende løsning. For nok er tro og tvivl modsætninger, men de hører alligevel sammen.

Det bedste udtryk for troens modsætning, jeg har mødt, skyldes pastor Ryhede, der siger, at troens modsætning er *beregning*.

Vi er nødt til – for at klare den daglige tilværelse – at give plads for beregningen – kan det nytte – kan det betale sig – kan du magte det – *men* lister beregningen sig ind i de inderste personlige forhold – venskab, kærlighed, ja, så er den egentlige værdi forrådt, og det gælder ikke mindre, hvis beregningen gør sig gældende i gudsforholdet.

I gamle dage kunne man sige om en kvinde, at hun skænkede en mand sin tro. Det er et godt udtryk. For troen er ikke blot erkendelsen, følelsen eller funktionen. Troen er personlighedens fulde hengivelse med den risiko, det altid rummer at give sig hen, så der slet ingen plads bliver for beregningen.

Hvis man spurgte en flittig kirkegænger eller en præst, hvad det egentlig er, der tales om søndag efter søndag i kirken, så ville svaret – om det skulle være kortfattet – sikkert blive: synd og nåde. Det ville mange nutidsmennesker ikke forstå, og fordi de ikke forstår det, vil de opleve det som noget, der ikke kommer dem ved.

Vi bruger ordet synd i mange betydninger. Det er da synd for hende, at hun spildte sovs på sin pæne kjole. Eller – hvis ordet tages mere seriøst – opfattes det som en slags umoral, især på det seksuelle område.

I kirkeligt sprog betyder synd som regel overtrædelse af Guds bud. I Balslevs katekismus, der har været grundlaget for flere slægtleds kristendomsundervisning, hedder det: Guds ord, som indeholdes i bibelen, giver os en sikker anvisning til et gudeligt og saligt liv. Balslev byggede især på Moselovens 10 bud, og det har givet anledning til den skæbnesvangre misforståelse, at det kristne budskab især er en ny og lidt strengere udgave af moseloven.

Det helt ejendommelige er jo, at Jesus selv kun gav eet bud, og det lød: Du skal interessere dig ligeså meget for din næstes ve og vel som for din egen. Men hvad det krævede i det enkelte tilfælde, gav han ingen anvisning på. Det måtte man selv finde ud af.

Hvad betyder synd i rent menneskelige forhold?

Lad os antage, at jeg skriver en falsk veksel – er det så synd? Det er i al fald strafbart og særdeles umoralsk, men det er også synd for min kone, min familie og mine venner, at jeg så groft har skuffet den tillid, de havde til mig. Synd er altså noget, der krænker et personligt livsforhold, men hvad dette er – eller kan være – kan vanskeligt udformes i paragraffer. Det kan tilsyneladende være ingenting. Den ondeste synd mellem to, som står hinanden nær, kan være hårdnakket tavshed.

Set på denne måde er synd i kristelig forstand det, der krænker Gudsforholdet, men hvad dette er, kan heller ikke på forhånd formes i paragraffer. Jakob Knudsen brugte sit forfatterskab til at understrege, at man ikke udefra kan fastslå, hvad der for den enkelte er ødelæggende for Gudsforholdet. Han stiller sagen stærkt på spidsen. Heltene i hans romaner begår mord og selvmord i Guds navn.

Ud fra dette synspunkt er det klart, at diskussionen om adiafora, mellemtingene — om det er synd at danse, spille kort, gå i teater osv. er meningsløs, selvom den endnu untiden dyrkes i kirkelige kredse.

Det hændte ofte i gamle dage, når tiden for det årlige julebal på Askov Højskole nærmede sig, at der kom en elev og spurgte, hvad *jeg* mente om dans, og det fik mig altid til at stille det modspørgsmål: Hvad mener du selv? Så kom da det svar, som jeg måtte vente: Jeg mener, det er synd — og når det er det, hvordan kan det så tillades, at der holdes bal på skolen? »Nu misforstår du situationen«, svarede jeg, »det kan da godt være, at du oplever, at det er synd at danse, og så må du naturligvis lade være, men om dine kammerater oplever det sådan, kan du jo ikke vide og skal ikke bestemme. Ret og moral kan være fælles for mange, men synd er en personlig sag. Jeg kan sige — og så vist med rette: »Herre, jeg har syndet«, men ikke: »Herre, min nabo har syndet«.«

Den forståelse man har af, hvad synd er, bestemmer også forståelsen af, hvad nåde og tilgivelse er. Hvis synd er overtrædelse af lovbud, så bliver tilgivelsen eller nåden dette, at den ved overtrædelsen velfortjente straf eftergives, og det kan jo være meget rart, men så er der heller ikke mere at sige om den sag.

Hvis synd derimod er dette, at et livsforhold krænkes og brydes, så er tilgivelse, at livsforholdet genoprettes, og det er unægtelig en mere betydningsfuld sag.

Skal vi som eksempel tænke os, at en mand har været sin kone utro. Hun ved det og er ulykkelig over det. Han er ked af det og siger til hende: »Kan du tilgive mig, at jeg svigtede dig. Må det være imellem os, som om dette ikke var

sket. Kan du have den samme tillid til mig som før. Må der være den samme tryghed i vort forhold som i gamle dage?»
Ja, så er det klart, at hun ikke let og selvfølgelig kan svare:
»Ja, naturligvis«. Men hvis hun virkelig holder af ham, kan hun tilgive ham, så livsforholdet, der var krænket og brudt, genoprettes. Han ved, at han ikke havde fortjent det, men i kærlighedens verden går det ikke efter fortjeneste. Kærlighed kan ikke fortjenes.

Og på samme måde er det med vort forhold til Gud. Bestandig svigter vi ham, nægter – som Peter skærtorsdag nat – at vi kender ham. Og her er det, vi har brug for kirkens budskab: Dette forunderlige, at himlens og jordens Herre bryder sig om os og omfatter os med sin kærlighed trods vor bestandige svigten.

Enten er dette budskab ligegyldig snak, fordi al tale om Gud er ønsketænkning – eller også er det sandt og det betydningsfuldeste af alt.

»Herre, vis os, hvad der er din vilje og giv os kræfter til at gå dine veje«.

I vor kulturkreds er det ikke passende at tale om døden, allermindst på et hospital, hvor den er daglig gæst. Men dødens realitet kan ikke ryddes af vejen ved tavshed.

De gamle gik ikke udenom.

Selv i den græske tragedie, hvor koret synger om storheden hos mennesket, der finder vej over det brusende hav og henter rigdomme i jordens skød — der kender til tankens høje flugt, til kunsten at styre stater, ja, endog til at værges sig mod sygdom magter det — *men* til at værges sig mod Hades — dødsriget — forslår menneskelig kløgt ikke.

Og det er jo så sandt, som det er sagt.

Inden Sokrates skulle tømme giftbægeret, sagde han til sine venner: »Nu må I hellere gå. I går ud i livet, jeg går ind i døden. Om jeres eller min lod er den bedste, *ved* kun Guden«. Han måtte spørge, som vi spørger.

Hans discipel Platon talte mere præcist om tingene. Han var overbevist om, at der bag alt ligger en evig og usynlig idé. Menneskets idé var *sjælen*, og altså havde mennesket en udødelig sjæl.

Denne lære, der er fremmed for jødisk tankegang, blev optaget i den kristne teologi, men den er ikke i overensstemmelse med forkyndelsen i Ny Testamente, hvor det hedder, at kongernes konge og herrernes herre er den eneste, der ejer udødelighed.

Det kristne evangelium rummer derimod en forkyndelse af sejr over døden. Dette kommer klart frem i den første kristne prædiken, der blev holdt på denne klode, hvor apostlen Peter siger: Denne Jesus har Gud ladet opstå — og Paulus føjer til: Er Kristus ikke opstået, er vort budskab tomt og jeres tro forgæves.

Dette håb om livets fortsættelse trods døden møder vi i

kirkens begravelsesritual, hvor det, når samhørigheden med støvet er vedgået, hedder: Af jord skal du igen opstå.

Lyder det sandsynligt? *Nej*, det gør det ikke — og ud fra et naturvidenskabeligt-biologisk synspunkt endda helt tåbeligt.

Nu er der vel heller ingen, der regner med, at de atomer, der er udskiftet adskillige gange i løbet af et menneskes liv, skulle samles igen.

Spørgsmålet er et andet. Kan det tænkes, at det personlige liv kan fortsætte eller genoprettes efter legemets opløsning? For oplysningstidens filosoffer, hvis grundsyn hvilede på tre søjler: Gud, dyd og udødelighed, var sagen klar nok. Var sjælen udødelig, så kunne man frimodigt med Ingemann synge: Har sjælens liv ej ende, så er der ingen død, og vi er dog så godt som i paradiset født. Men sådanne toner høres næppe mere.

Allerede for mere end to tusinde år siden udtrykte en græsk tænker, at der ikke fandtes andet i tilværelsen end atomerne og så det tomme rum, hvori de bevægede sig, og han har mange og berømte disciple den dag i dag.

Selvfølgelig kan man have en sådan opfattelse — blot ikke i videnskabens navn. Den forestilling, at bevidsthed *kun* består i atombevægelser i hjernen, er akkurat ligeså ubeviselig og ubegribelig som dette, at personligt liv skulle eksistere ud over legemets død.

Her er Niels Bohr mere realistisk, når han siger, at det er umuligt at *forklare* bevidsthed, tanke og følelse ud fra atombevægelser. Selve livets eksistens må tages som en fundamental kendsgerning ligesom virkningskvantet i atomfysikken.

Vi er forskellige. Nogle synes, at livet har været langt og træls nok, og at det er en beroligende tanke til sidst at sove ind uden at skulle vågne mere.

Andre klager som Prædikerens i Gamle Testamente over, at når døden er det sidste, når mennesket dør som dyret, så er alt tomhed og livet uden egentlig mening.

Atter andre af os kan ikke slippe det kristne håb og prøver at synge med på Jakob Knudsens morgensang:

Lad mig nu kun drage ad natmørket hav,
 lad mig ikkun stævne imod min grav,
 livets Gud mig skærmer, jeg er hans barn,
 ud hans hånd mig river af dødens garn.

Er det så virkelig sandt, som budskabet lyder, at der er en Gud, der har magt og vilje til at bjerge den, der betror sig til ham — selv gennem døden — sandt at han vil skænke os det evige, det egentlige liv? Bevise det kan vi ikke — blot give os håbet i vold.

Men hvad kender vi til liv — værd at ønske evighed over? Ikke meget måske.

Men så meget har vi vel erfaret, at det rigeste liv, vi kender, ikke består i, hvad vi ejer, men hvad vi modtager. Ikke i hvad vi har, men hvad vi får lov til at give.

At håb om liv efter døden skulle tage interessen bort fra det liv, vi har og kender, er urimeligt — eller bør i al fald være det. Netop når det egentlige liv ikke er i *vor* hånd, men er en gave, der rækkes os, er vi frie til at samle os helt om den opgave, der er *vor*.

Hverken livet eller døden kan vi fatte ad tankens vej. Vi har kun *vor* enfold tilbage, for som min mor sagde, da hun blev gammel, og vi bekymrede os over, at hun stadig ønskede at bo alene: Det er da det samme. Vi er jo i Guds hånd, hvad enten vi lever eller dør.